

нег

ПСИХОЛОГИЯ

4'8 |

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ
акад. С. Гановски — главен редактор
член-кореспондент проф. Г. Пиръов —
зам.-главен редактор, д-р на псих. науки
проф. д-р Ф. Генов — отговорен секретар,
ст. н. с. Ас. Петков, ст. н. с. к. п. н. Тр.
Трифонов, Хр. Костадинчев

Редакция: София, стадион „В. Левски“,
86-51, в. 477
Дадена за набор на 10. V. 1981 г.
Подписана за печат на 12. VI. 1981 г.
Печатница „Т. Димитров“ — София,
пор. 7257

ОРГАН НА ДРУЖЕСТВОТО НА
ПСИХОЛОЗИТЕ В БЪЛГАРИЯ
КОЛЕКТИВЕН ЧЛЕН НА СНР

4 — 1981

ГОДИНА IX

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Ф. ГЕНОВ — Тодор Живков —
принос за развитието на психологията 203

Обща и социална психология

2. Д. ГРОНЕВ — Към въпроса за опре-
делянето на понятието „механизъм“
в социалната психология 215

Педагогическа и възрастова психология

3. Л. ПОПОВ — Методика за диагнос-
тика на умственото развитие на уче-
нициите от началната училищна
степен 222
4. М. ВАСИЛЕВА — Проблемност и
програмиране в учебния процес 234
5. К. ЖЕЛЯЗКОВ — Изменение на
някои психически функции през мла-
дежката и зрелата възраст 236

Медицинска и спортна психология

6. Р. АРНАУДОВА, Н. ВЕЛИЧКОВА,
Т. МИЛКОВСКА — Особености на
вниманието, паметта и мисленето при
дъца с ювенилен ревматоиден артрит 242

1300 години България

7. ТР. ТРИФОНОВ, СТ. МИНКОВА —
Корени на българската душевност 245

История на психологията

8. Г. ПИРЬОВ — Акад. Михаил Дими-
тров — живот и дело 252
9. ИВ. НЕТОВ — Акад. Михаил Дими-
тров като психолог 256

Научен живот

10. К. Златарев — Програмата „Интер-
космос“ и развитието на космическата
психология 263

PSYCHOLOGY

Official journal of the Bulgarian
Society of Psychology
Sofia, V. Levski Stadium

the first two terms in Eq. (1) are positive, while the third term is negative. This indicates that the effect of the atmospheric circulation on the sea surface temperature is dominant over the effect of the oceanic circulation. The effect of the atmospheric circulation on the sea surface temperature is positive, while the effect of the oceanic circulation is negative.

The effect of the atmospheric circulation on the sea surface temperature is positive, while the effect of the oceanic circulation is negative. This indicates that the effect of the atmospheric circulation on the sea surface temperature is dominant over the effect of the oceanic circulation.

The effect of the atmospheric circulation on the sea surface temperature is positive, while the effect of the oceanic circulation is negative. This indicates that the effect of the atmospheric circulation on the sea surface temperature is dominant over the effect of the oceanic circulation.

The effect of the atmospheric circulation on the sea surface temperature is positive, while the effect of the oceanic circulation is negative. This indicates that the effect of the atmospheric circulation on the sea surface temperature is dominant over the effect of the oceanic circulation.

The effect of the atmospheric circulation on the sea surface temperature is positive, while the effect of the oceanic circulation is negative. This indicates that the effect of the atmospheric circulation on the sea surface temperature is dominant over the effect of the oceanic circulation.

The effect of the atmospheric circulation on the sea surface temperature is positive, while the effect of the oceanic circulation is negative. This indicates that the effect of the atmospheric circulation on the sea surface temperature is dominant over the effect of the oceanic circulation.

The effect of the atmospheric circulation on the sea surface temperature is positive, while the effect of the oceanic circulation is negative. This indicates that the effect of the atmospheric circulation on the sea surface temperature is dominant over the effect of the oceanic circulation.

The effect of the atmospheric circulation on the sea surface temperature is positive, while the effect of the oceanic circulation is negative. This indicates that the effect of the atmospheric circulation on the sea surface temperature is dominant over the effect of the oceanic circulation.

The effect of the atmospheric circulation on the sea surface temperature is positive, while the effect of the oceanic circulation is negative. This indicates that the effect of the atmospheric circulation on the sea surface temperature is dominant over the effect of the oceanic circulation.

**70 години от рождението на другаря ТОДОР ЖИВКОВ,
генерален секретар на ЦК на БКП и председател на
Държавния съвет на НР България**

ТОДОР ЖИВКОВ — ПРИНОС ЗА РАЗВИТИЕТО НА ПСИХОЛОГИЯТА

Проф. д-р **ФИЛИП ГЕНОВ**

На 7 септември т. г. се навършват 70 години от рождението на генералния секретар на Централния комитет на Българската комунистическа партия и председател на Държавния съвет на НРБ — др. Тодор Живков. Това не е една обикновена годишнина на виден партиен и държавен деец. Това е годишнина на една личност, която по своето дело има исторически заслуги за миналото, настоящето и бъдещето на нашия народ.

Повече от половин век от своя съзнателен живот като професионален революционер, като партиен и държавен ръководител той възпламенява, организира и направлява народната енергия както в борбата против фашизма и капитализма, така и за неуморен, създателен труд в стрителството на социализма.

Повече от четвърт век другарят Тодор Живков е неизменно първи ръководител на партията и народа. Всички най-големи успехи на нашата страна в развитието на икономиката и културата, в издигане международния авторитет в 13- вековното съществуване на България тя постигна през своя Априлски период. Това е периодът, през който се отстраниха наруше-

нията на ленинските принципи и норми на ръководство, допускани през времето на култа на личността. Това е периодът на сплотяване на кадрите от всички поколения — на създаване обстановка за бурно развитие и творческа реализация на способностите на широките народни маси. Това е период, при който научният подход в ръководството на партията и държавата се утвърди като неизменна черта в дейността както на Централния комитет, така и на другите партийни и държавни ръководства и на обществените организации.

Народна република България израсна като важно звено в социалистическата общност и стана стабилен и активен фактор в международните отношения. Тези успехи са непосредствено свързани с онази огромна идеологическа, организаторска, теоретическа и политическа дейност, която извърши и продължава все така плодотворно да извършва др. Тодор Живков. Неговите заслуги в създаване и прилагане на ленинската априлска линия на партията бяха високо оценени от Дванадесетия конгрес на БКП. В приетата от Конгреса резолюция се посочва, че: „Априлската линия и в политическо, и в теоретическо, и в практическо отношение е неделимо свързана с личността и делото на др. Тодор Живков. Вече трето десетилетие той стои начело на Централния комитет на партията. Изминалите период го утвърди като верен син на народа, крупен теоретик и всепризнат политически лидер на БКП, като виден и уважаван деец на международното комунистическо движение, достоен продължител на великото дело на Д. Благоев и Г. Димитров.“¹

2. РЪКОВОДИТЕЛ ОТ ЛЕНИИНСКИ ТИП

Пред социалпсихологите стоя важната задача да изследват и да установят онези условия и фактори, които обусловиха формирането на такова братство от качества на личността на др. Тодор Живков, които го нареждат сред най-видните личности на 13- вековна България.

Те непременно ще установят онази голяма роля, която е изиграла за неговото формиране още от най-ранното детство семейството на бедните, но пословично трудолюбиви жители на с. Правец, Софийски окръг — Маруца и Христо Живкови.² Правец е малко българско селце, но с богата бунтовна и революционна история. Лично Васил Левски е създад в Правец революционен комитет. Правчани с оръжие в ръка са се борили против турското робство като четници, опълченци и в помощ на руските освободителни войски. От рано в него проникват и намират добра почва социалистическите идеи. Правчани активно участват във въстанието след 9-то юнския преврат и в целия период на борбата против фашизма и капитализма. Тази социална атмосфера на родолюбие, на свободолюбие, на непокорство пред тирани и експлоататори съдействува, за да се възпита още от най-ранни години у др. Тодор Живков безпределна любов към народа и готовност за непреклонна борба за неговото добруване.

Решаващо значение за формирането му като професионален революционер изиграва включването му в редиците на работническата класа. 17-годишен той е вече печатарски работник в София. „И сега — пише др. Тодор Живков — с топлота и дълбоко вълнение си спомням тяхното братско работническо рамо до моето рамо, тяхната вярна пролетарска дружба, топлотата

¹ Сп. „Партиен живот“ № 6, 1981, с. 71.

² Вж. Хр. Момински, М. Бончев, „В подножието на Градище“.

и усърдието, с което те ми разкриваха всички тайни на своето майсторство, предаваха ми своя богат производствен опит.³

Две години след това той заслужава доверието да бъде приет за член на Българската комунистическа партия. Под грижите и ръководството на партията той израства от редови комунист, партиен секретар, секретар на Районен, Градски и Окръжен комитет, секретар и първи секретар, до Генерален секретар на ЦК на БКП. Тодор Живков премина суровата школа на революционната борба, участвува, организира и ръководи стачки и демонстрации. Извършва легална и нелегална дейност, обикновен боец и заместник-командир на Първа въстаническа зона, за да стигне до непосредствено ръководно участие във въоръженото въстание на Девети септември 1944 година — София при установяване на Отечествения фронт.

Много по-плодотворна и открояваща се е неговата дейност като партиен и държавен ръководител в укрепването на народната власт и особено в изграждането на социалистическото общество.⁴

През този период др. Тодор Живков израсна и се прояви като партиен и държавен ръководител от ленински тип. Той умело съчетава в себе си комунистическата идейност и целеустременост; висока марксистко-ленинска подготовка и компетентност по проблемите на общественото развитие и социалното управление; научен подход и творческо приложение и развитие на марксистко-ленинското учение; класово-партийния подход в оценката на социалните процеси и явления; достъпност, естественост, сърдечност и скромност в отношенията с хората; умението да общува и с откровеност да разговаря с обикновените хора, да заслужава тяхното доверие, да ги учи и сам да се учи от тях; неутолимост от постигнатото, способност за новаторство и откривателство, проявление на необходимите инициативи и почини и готовност и умение да създава условия и да полага специални грижи за разгръщане инициативата, творчеството и размаха в работата на ръководените; умение да организира използването на колективния ум и да прилага колективността в ръководството; притежание на голям организаторски талант и размах в работата; комунистическа взискателност и самовзискателност; умение да организира, да помага и да показва как на практика трябва да се реализират партийните решения и задачи; гъвкавост на тактиката в ръководството на народните маси; пламенен социалистически патриотизъм и интернационализъм и безпределна любов както към НРБ, така и към Съветския съюз; деловитост и оперативност; революционна принципност и непримирийност към недостатъците, застоя и бюрократизма; страстна не-примирийност срещу отклоненията в марксизма-ленинизма, срещу извращенията на ленинските принципи и норми за ръководство и управление; критичност и самокритичност; високо чувство за отговорност при изпълнение на възложената задача; партийна дисциплинираност и самодисциплина; единство на теория и практика, на лозунги и действия, на думи и дела; умение да се грижи, да сплотява и да работи с кадрите от различни поколения и в различни отрасли; любознателност и стремеж към непрекъснато самоусъвършенствуване и др.

3. ВАЖНА И НЕЗАМЕНИМА РОЛЯ НА ПСИХОЛОГИЯТА

„Дейността на др. Тодор Живков като партиен и държавен ръководител, като учен и обикновен човек е толкова богата и многостранна, че няма чо-

³ Т. Живков, За партийното строителство, Партиздат, 1978, С., т. II, с. 646.

‘Вж. Н. Стефанов, Априлски измерения, Партиздат, С., 1981 г.

век в нашата страна, който да не е изпитал нейното благотворно въздействие. Затова в деня на неговата 70-годишнина различните социални групи и отделните труженици ще са по различен начин съпричастни към този славен юбилей. Всяка социална група ще прави равносметка и ще оценява общия и личния принос на юбиляра в изпълнение на социалните ѝ функции.

Българските психолози отчитат своите най-високи постижения именно през Априлския период от развитието на страната. Никога в България не е имало толкова много научни и учебни психологически звена. В СУ „Кл. Охридски“ се откри специалност „Психология“, създадена е Централна психологическа лаборатория при БАН, изградено е научно-учебно звено в АОНСУ при ЦК на БКП; функционират много психологически лаборатории към различни министерства, учреждения и предприятия. Изградиха се и секции, катедри или други звена към редица институти и учебни заведения. Създаде се Дружество на психолозите. От девет години вече излиза и специализираното научно списание „Психология“. Развиха се много нови клонове на психологията. Широко известни у нас и в чужбина са разработките на редица наши психолози. Публикуват се и се позовават на тях във всички континенти. Порасна международният авторитет на българската психология.

Всичко това е резултат на ленинската априлска политика на партията, чийто теоретик и най-голям борец за реализирането ѝ е др. Тодор Живков. Но той има и специални заслуги в издигане ролята и авторитета на психологическата наука в цялостния живот на обществото. Неговите разработки за ролята и задачите на науката, и особено на обществените науки, в значителна степен се отнасят и служат като ръководство за действие на дейците и в областта на психологическата наука. Но наред с тях той се спира и специално на ролята и задачите и на психологическия фронт. Например в телеграмата-приветствие до Първия конгрес на психолозите др. Т. Живков пише: „Ние следим с все по-нарастващ интерес развитието на психологическата наука и научните постижения на нашите психолози, защото психологията, която в наше време преживява „втората си младост“, обхващащи непрекъснато нови сфери на човешката дейност, в условията на социалистическото строителство и съвременната научно-техническа революция изпълнява изключително важна и незаменима роля.“⁵

Тази положителна оценка за извършеното от българските психолози и за самата психологическа наука спомогна да се издигне нейният обществен престиж. В телеграмата др. Т. Живков посочи и основните направления, в които следва да се насочи дейността на психологическия фронт. Той посочи, че наличният научен потенциал позволява „... още по-организирано, по-целенасочено и по-действено да се развиват психологическите изследвания в тясна връзка със задачите за формирането и усъвършенствуването на новата личност, на нейната душевност и поведение, за обогатяването и разцвета на духовния живот на обществото“.⁶

По такъв начин др. Тодор Живков насочи вниманието на психолозите към проблемите на човека, чието развитие е и главната цел на социализма и комунизма. Със своите изследвания психолозите са призвани да съдействуват „за формиране и усъвършенствуване на новата личност“. Изучаването на личността, на нейната психологическа структура влиза в предмета на марк-

⁵ Т. Живков, До Първия конгрес на психолозите в България, сп. „Психология“, кн. 6• 1977 г., с. 329.

⁶ Так там, с. 329.

систко-ленинската психология. В условията на социалистическото строителство на основата на разрушаването на буржоазното общество се изгражда ново общество, но не на основата на буржоазната личност, а на основата на личността на работническата класа, на трудещите се селяни и на народната интелигенция се формира новата социалистическа личност. Това е труден, но необходим за общественото развитие процес.

Психологическата наука със своите изследвания и разработки въоръжаваше и трябва и занапред да въоръжава педагогическата и ръководната практика със знания за възпитанието на новата социалистическа личност.

Не по-малко значение др. Т. Живков отдава на психологията „за обогатяване и разцвет на духовния живот на социалистическото общество“. ⁷ Той насочва нашето внимание не само към отделната личност, но и към обществото. Личността и обществото са неделими, но те не са идентични. Изучаването и формирането на личността е невъзможно без изучаването на влиянието, което тя оказва върху обществото и влиянието, което обществото оказва върху нея. Обществото и неговите групи и организации са социални организми със специфична социална психика. Тя не е аритметична съвкупност от проявите на индивидуалната психика на отделните личности. Разбира се, за социалната психика не може да се говори, без да се имат предвид индивидите, които участват в една или друга социална група или организация. Психологическите знания са необходими както за най-целесъобразното развитие и възпитание на личността, така и за развитието, възпитанието и ръководене на социалните групи и организации. Особено необходими са психологическите знания за развитие и реализация на способностите на народа.

В телеграмата др. Т. Живков посочва и конкретните задачи, за които следва да се захватят българските психолози. „С лице към поставената от XI конгрес и Юлския пленум на ЦК на БКП задача за постигане високо качество и ефективност, такава е сега повелята в областта на психологическата наука“. ⁸ Тази партийна постановка определя, че психологическата наука е призвана да съдействува за реализирането на основните задачи, които поставят партийните конгреси. На нея партията гледа като на важна обществена сила в строителството на социализма и комунизма. Тя е призвана да съдействува за формирането на такава социалистическа личност, която да работи висококачествено и високоефективно. Психологията трябва да заеме своето място във всички сфери и звена, в които се реализират стратегическите направления на партийните конгреси. В тази телеграма др. Т. Живков посочи и главните насоки, в които психологическият фронт следва да концентрира своите усилия за реализациата на конгресните предначертания. „Реализирането на постоянно умножаващата се ефективност във всички видове човешка дейност, повишаването на творческите възможности на личността, усъвършенстването на социалистическата организация на труда в производството и управлението, подобряването на социално-психологическия климат и културата на работа в колективите, установяването на хармонично съответствие между човека и неговата жизнена и социална среда, преодоляване на потребителската психология и т. н. са кардинални теоретически и практически проблеми, чието решаване изисква да се издигне сериозно научното и методологическо равнище на психологическите изследвания,

⁷ Пак там, с. 329

⁸ Пак там, с. 329.

да прилага нашироко прогресивният чуждестранен и особено съветският опит в тази област, да се използват съвременни форми на организация на научно-изследователската работа и внедряването на нейните резултати".⁹

Тези задачи не са загубили своята актуалност и сега, след XII конгрес на партията.

В своя доклад пред Януарското съвещание през 1980 година др. Т. Живков, като разработи проблемите за внедряване на новия икономически подход, изрази надеждата, че психологите ще намерят своето място в изпълнението на тази важна партийна и държавна задача.

Нашите психологи отговарят на призыва на първия партиен и държавен ръководител, макар и със скромен принос. Тяхното участие е особено активно като научни ръководители и консултанти в подготовката и провеждането на научно-практически конференции от страна на партийни, профсъюзни и други обществени организации. Беше разкрита същността на социалната активност на трудещите, установява се влиянието на факторите и механизмите за нейното разгръщане. Изследва се състоянието на психическия климат в колективите, разработват се мероприятия и проекти за неговото подобряване; определени успехи се постигнаха в разработката на психологическите проблеми на професионалното ориентиране, професионалната адаптация, научната организация на труда, социалистическото съревнование и др.; съставят се специални проекти за повишаване обществената производителност на труда, а също така и проекти за социално-психологическо обезпечаване на бригадната организация на труда и реализация на програмите за интензификация на производството. Започна разработката на някои психологически проблеми на интелектуализацията. Особено внимание се отделя за разкриване на психологическите особености на ръководителите и преди всичко на преките ръководители, като политически дейци и възпитатели на трудовите колективи.

Психологите активно участват в разработката на проблемите на възпитанието на различните социални групи, на трудовите колективи, а така също и на проблемите, отнасящи се до спорта, услугите, идеологическата, военна, транспортната и другите видове дейности. В системата за политическа просвета на БКП се включи и обучението по социална психология. Към централното ръководство на дружество „Г. Кирков“ се изгради комисия по психология. Непрекъснато се разширява психологическата просвета сред различните видове ръководни кадри и трудови колективи. Потребностите на социалистическото строителство, от една страна, и от друга, порасналите възможности на психологическия фронт, даде основание на др. Т. Живков да заяви на XII конгрес: „В нашите заводи и стопанства — наред с икономиста, агронома и инженера — следва да заемат своето място социологът и психологът.“¹⁰ Тази партийна постановка вече започна да се реализира от редица партийни комитети. Например ОК на БКП в София е определил повече от 10 предприятия, в които да се назначат щатни психологи. По същия начин са постъпили Кирковски районен комитет на БКП в София и някои други партийни комитети. За успешната реализация на тази партийна постановка са необходими не само усилията на партийните организации, но и на Дружеството на психологите и на самите психологи.

⁹ Пак там, с. 329—330.

¹⁰ Т. Живков, Отчет на Централния комитет на Българската комунистическа партия пред Дванадесетия конгрес и предстоящите задачи на партията, Партиздат, 1981, с. 125.

Инициативата на Софийския градски комитет на БКП да провежда ежегодно обучението на психолозите и социолозите към предприятията трябва да се разпространи и в другите райони на страната. От своя страна Дружеството на психолозите може да помогне, като самостоятелно или съвместно с отделни министерства или централни комитети на профсъюзите провежда периодично курсове или семинари за повишаване квалификацията на психолозите. Тази партийна постановка налага да се приведе и обучението на студентите от СУ „Кл. Охридски“ по специалността „Психология“ в съответствие с изискванията да работят като психолози в предприятия и стопанства. Това налага на своя предстоящ конгрес психолозите да приемат разгърната програма за по-нататъшното издигане ролята на психологията като важна обществена сила.

4. ПСИХОЛОГИЧЕСКИТЕ ПРОБЛЕМИ — НЕРАЗРИВНА ЧАСТ ОТ ПРОБЛЕМИТЕ НА ОБЩЕСТВЕНОТО РАЗВИТИЕ И УПРАВЛЕНИЕ

Заслугите на др. Т. Живков за развитието на психологията не се ограничават само с това, че той е един от най-видните партийни и държавни дейци, които отделят особено голямо внимание на психологическата наука. В своята дейност както вътре в страната, така и в международните отношения той се изявява като голям познавач на психиката и особен на психическите състояния на хората, с които общува. Той умее бързо да отстрани психическите бариери на постовете и да се доближи до другите, а и тях да предразположи да се доближат до него. В многостранната организаторска, идеологическа и политическа дейност др. Т. Живков се проявява като изключително точен познавач на психиката на различните слоеве на населението. Няя той изучава в развитие, поради изменящите се условия в страната. Това му дава възможност да разбира хората и да постъпва така, че и те да го разбират.

Като крупен теоретик в областта на обществените науки, др. Т. Живков поставя, разглежда и разкрива особеностите на редица психически и социално-психически явления. Тях той разглежда като неотделима част от проблемите за възпитанието на човека, проблемите за усъвършенстване системата на социалното управление и усъвършенстване на социалистическата организация на труда; за повишаване качеството и ефективността на работата; за подобряване услугите на населението; за издигане равницето на партийно-организационната и идеологическата работа на партията, държавните органи и другите обществени организации; за моралното и материално стимулиране; за социалистическия начин на живот; за повишаване ролята на науката като важна производителна сила и внедряване постиженията на научно-техническия прогрес; интелектуализацията; противоречието между изоставането на субективния фактор и обективните възможности на социализма и др.

Но наред с тях др. Т. Живков разглежда отделно и някои специфични психически и социално-психически явления. Особено значение имат такива проблеми, като тези за: формиране и възпитание на социалистическата личност; качествата на революционера и комуниста; качествата на ръководителя и стила на ръководство; значение, функции и особености на трудовия колектив; психическия климат в колективите; взаимоотношенията между ГПО и трудовия колектив; някои психологически изисквания към идеологиче-

ската дейност; разкриване социално-психологическите особености на различни социални групи вследствие настъпващите изменения в развитието на обществото; социалната активност и потребностите; интелектуализацията на труда, психическите бариери в социалното управление и др. Неговите разработки помагаха както на психологите и другите научни работници, така и на тези от социалната практика да видят мястото и значението на редица важни социално-психически феномени. Изучаването, както и съобразяването с тези явления дава възможност да се повишава ефективността на ръководната дейност на партийните, държавните и стопанските органи, на другите обществени организации и на отделни дейци.

Тези разработки бяха и състават и занапред повод за използване на комплексния подход в изследването на важни социални феномени.

Психологическата наука и практика се свързаха и продължават още по-активно да се свързват с педагогиката, социологията, с науките за управление, с партийното строителство, с философските, икономическите, правните, медицинските, спортните, военните и другите видове науки. На границата между тези науки и психологията се разработват някои актуални проблеми на социалистическото строителство.

Не е възможно в една статия да се разгледат всички разработки, всички постановки или всички идеи на др. Т. Живков, които имат важно значение за психологическата теория и практика. Ще се спрем само на някои от тези, които се отнасят до социалистическата личност.

5. ЗА ФОРМИРАНЕ НА МНОГОСТРАННО РАЗВИТА ЛИЧНОСТ

Формирането на социалистически тип личност стана възможно след премахването на икономическата основа на класовите различия. Наличието на обществената собственост на средствата за производство и превръщането на селскостопанските и промишлените работници в две основни дружески класи, единопосочността на интересите на всички труженици са икономическите, идеологическите и политическите предпоставки за формирането на социалистическия тип личност.

В доклада пред XI конгрес на партията др. Т. Живков каза: „В програмата на партията се изтъква, че преодоляването на класово-социалните различия и засилването на общите черти у тружениците на социализма са две страни на единния процес на постепенното формиране на многостранско развита личност.“

Вярно е, че у нас все още има отделни граждани, които по силата на редица обстоятелства са повече или по-малко чужди на социалистическата съзнателност. Но на сегашния етап ние можем да кажем с пълно основание, че в резултат на обективните изменения в обществото и на възпитателната дейност на партията преобладаващият тип личност в страната е социалистическата личност“.¹¹

Тя се различава коренно от личностите при капиталистическото общество. В него има два основни типа личност — тази на буржоазията и на техните слуги — буржоазната и тази на работническата класа — пролетарската и в частност тази на революционера.

Класовата единородност на социалистическото общество доведе и до преобладаващото формиране и господство на социалистическия тип личност.

¹¹ Т. Живков, За партийното строителство, Партиздат, С., 1978 г., с. 523.

Формирането на социалистическата личност не става автоматически. Нещо повече, даже и в условията на социализма може да вирее несоциалистически тип личност. Онова, къето характеризира социалистическия тип личност, посочва др. Т. Живков, е нейната социалистическа съзнателност. Тази постановка помага да се обясни защо в условията на капитализма може да принадлежиши по произход и положение към дадена класа, а по поведение и дейност, т. е. по своята съзнателност да принадлежиши към един или друг тип личност.

В условията на социализма има отделни хора, независимо от класовата им принадлежност, които имат чужда за нашата социалистическа действителност обществена съзнателност. Ето защо, отношението на личността към един или друг обществен строй е определящо в нейната характеристика. Марксическата психология, без да отхвърля решаващата роля на социалната среда, обръща внимание на избирателната същност на човешката психика. Тя отдава голямо значение на социалната саморегулативна същност на личността. Главното във възпитанието на новия човек е формирането на социалистическа съзнателност. Грижите на партията „за непрекъснато формиране, укрепване и усъвършенстване на социалистическата съзнателност на трудещите се, каза др. Т. Живков пред пленума на Окръжния комитет на БКП, Бургас — отговарят на една обективна закономерност: в процеса на социалистическото строителство постоянно се разширяват ролята и обхватът на духовния фактор, а от тук и на идеологията, на съзнателността. Това не е случайно, защото високата политическа съзнателност е могъщ фактор за ускоряване на нашето обществено развитие; научният светоглед и социалистическата нравственост са необходима предпоставка за трудова и обществено-политическа активност“.¹²

В стаятията „Развитият социализъм — непосредствена задача“ другарят Тодор Живков посочва критериите за оценка на тази съзнателност. „Правилното формиране на новата социалистическа личност и занапред ще си остава кардинален проблем в дейността на партията и цялата общественост.

Главното в този процес е да се засили социалната активност на труженника и преди всичко неговото творческо участие в трудовата дейност, да се възпита правилно отношение към социалистическата собственост — основа на основите на социалистическия строй, спазване на социалистическия принцип на разпределение според количеството и качеството на труда“¹³ (шпицирано, Ф. Г.)

На XI конгрес на БКП др. Т. Живков обърна внимание върху дисциплината като много важен критерий за социалистическата съзнателност на личността. „Въпросът за дисциплината не е просто икономически въпрос. В него се проявява степента, до която е достигнало изграждането на социалистическата личност, равнището на нейната съзнателност и отговорност пред себе си и обществото и в крайна сметка нейното отношение към социалистическия строй.“¹⁴

¹² Т. Живков, За партийното строителство, Партиздат, С., 1978 г., с. 484.

¹³ Т. Живков, Развитият социализъм — непосредствена задача, сп. „Проблеми на мира и социализма“, юни 1976 г.

¹⁴ Т. Живков, За партийното строителство, Партиздат, С., 1978 г., с. 524.

Другарят Тодор Живков разглежда социалистическата дисциплинираност на личността като качество, чиято стойност непрекъснато се повишава. С нарастване на нейната роля в управлението на големи технически мощности, с повишаване на интеграционните зависимости между отделните звена на предприятията и между самите предприятия, с кооперирането им със сродни предприятия от социалистическата общност, както и новата форма на бригадна организация на труда — всичко това предявява нови, още по-големи социални изисквания към дисциплинираността на социалистическия труженик. Социалните измерения на дисциплината се увеличават. Те повишават и нейната социална отговорност. Главните пътища за възпитанието на дисциплинираност др. Т. Живков вижда във възпитателната дейност — в семейството, в училището, обществените организации и трудовите колективи и в обществото като цяло.

При социализма дисциплината трябва да прерасне в самодисциплина.

Др. Т. Живков разглежда формирането на „класово-партийно, патриотично и интернационално съзнание като една от най-характерните черти на социалистическата личност.“¹⁵

Нашата партия още от първите си години, под въздействието на Д. Благоев и Г. Димитров, винаги е обръщала голямо внимание върху класов опартийното възпитание на работническата класа. Това е и една от отличителните черти на българската социалдемократическа партия. „Проблемът за класово-партийното възпитание на народа и особено на младежта — заяви др. Т. Живков пред Десетия конгрес на БКП — придобива изключително значение в условията на днешната ожесточена класова борба между силите на социализма и силите на имперализма в световен мащаб. Неотменният дълг на партийните и обществените организации, на държавните и стопанските органи е така да осъществяват своята дейност, че навсякъде и при всички обстоятелства да отстояват позициите на работническата класа и Комунистическата партия.“¹⁶

Класово-партийното възпитание спомага да се формира онзи революционен заряд на вярност към интересите на работническата класа, на вяра в нейните сили и историческата ѝ роля, на непримиримост срещу нейните врагове. Тя спомага да се укрепва увереността на трудащите се в способността на БКП да ги води в борбата и труда за защита на техните интереси, за задоволяване на непрекъснато нарастващите им потребности. Издигането на авторитета на партията и нейните организации, дейци и отделни комунисти, укрепването на доверието между партия, работническа класа, народ и отделните хора са мощен фактор за разгръщане на социалната активност на масите. Всеки опит да се отслабва ефективността на партийното ръководство във всички сфери на нашия живот е опит за разстройване основите на социалистическото общество.

Възпитанието на личността в духа на социалистическия патриотизъм и интернационализъм е напълно естествено. Личността при социализма е наследник и продължител на всички най-ценни родолюбиви, свободолюбиви и трудолюбиви качества на нашия народ. Но това родолюбие се отнася до всичко най-ценно, което е създал нашият народ, до неговата историческа борба за запазване и прослава на родината. Но най-

¹⁵ Т. Живков, За партийното строителство, С., Партиздат, 1978, т. III, с. 531.

¹⁶ Так там, с. 112

големи успехи българският народ постигна в условията на изграждане социалистическото общество. Ето защо става дума не за какъв да е патриотизъм, а за социалистически. Новото в постановката за патриотизма, което внесе др. Т. Живков, е неговото свързване със социалистическия интернационализъм. „... в патриотичното и интернационалното съзнание на нашия народ — заяви др. Т. Живков на XI конгрес на БКП — възникнаха и се развиха съществени изменения, започна процес на постепенно взаимопроникване и срастване на социалистическия патриотизъм и социалистическия интернационализъм.“¹⁷

Другарят Тодор Живков обоснова възникването и утвърждаването в нашата страна на нов тип патриотизъм на основата на взаимоотношенията ни със СССР. „В сферата на българо-съветските взаимоотношения ние вече можем определено да говорим за качествено ново патриотично и интернационално съзнание на българския народ, за възникване и утвърждаване на нов тип патриотизъм, при който любовта към България и любовта към Съветския съюз взаимно ще се допълват и сбогатяват и все повече се сливат в едно чувство, в единно съзнание“.¹⁸

При възпитаването на социалистическата съзнателност важно значение има формирането на творческо социалистическо отношение към труда у трудащите се и особено сред младежта. По този повод др. Т. Живков пише по отношение на младите: „За да се постигнат тяхната социалистическа съзнателност, за да се засилят в тях съзнанието и чувството на творци, че това, което получават, е резултат на техния труд, на труда, който полагат за себе си и за обществото.“¹⁹

Това е сърце вината на социалистическата съзнателност. При социализма богатството на стденната личност се спределя от ефекта на нейния труд. По това тя се различава от буржазната личност. Нейните потребности се задоволяват не на сънсата на ограничаване на потребностите на други и не за сметка на резултатите от труда на другите, а за сметка на собствения труд или на този на всички близки в полза на обществото.

В доклада пред Юлския гленум на ЦК на БКП (1976 г.) др. Т. Живков пише: „В центъра на нашата разяснятелна и възпитателна работа следва да поставим укрепването на съзнанието на трудащите се, че социализът е тяхно дело, че на тоя свят няма и няма откъде да дойдат други блага, освен благата, които те, милионите, сами създават със своя ум, със своя талант, със своя труд. Затова първото задължение на всеки гражданин, на всеки член на социалистическото общество е да се труди съзнателно, дисциплинирано, всеотдайно.“²⁰

Подготовката на личността за висок производителен труд е един от главните проблеми, на които многократно се спира др. Тодор Живков. На XII конгрес на БКП той заяви: „Ясно е например, че каквито и „умни“ машини да се измислят, те ще зависят от человека, ще се направляват и управляват от человека, който е и ще си остане главната производителна сила на обществото. Но този човек не ще бъде от времето на чука и сърпа, не ще бъде от годините на сегашния трактор и струг. Той ще бъде от една епоха с принципно нови машини, технологии и организация на производството. Затова е

¹⁷ Т. Живков, За партийното строителство, Партиздат, С., 1978, т. III, с. 530.

¹⁸ Пак там, с. 530

¹⁹ Пак там, с. 591

²⁰ Пак там, с. 568

необходимо непрекъснато да се повишава неговото интелектуално и професионално равнище, за да бъде истински творец и направляващ фактор на бъдещата техника и икономика.²¹ Развитието на човека като производителна сила е непосредствено свързано с неговата професионална квалификация. Другарят Т. Живков обръща не един път внимание на изпреварващото обучение. То е, което ще осигури ефективна подготовка и реализация на труженника за висококачествен и производителен труд. В писмото до Централния комитет на Комсомола той даде разгърната програма за трудовото възпитание и трудовата реализация на младежта. На негова основа се подготви и проведе пленумът на Централния комитет на БКП за преустройство на образователната система.

Наред с идеологическата и професионалната подготовка на личността др. Т. Живков отдава внимание и посочва какви качества следва да се формират у нея във нравствената, естетическата и физическата подготовка.

Неговите постановки за ролята на социалната среда, за мястото и задачите на партийните, държавните, стопанските и другите обществени организации представляват голямо богаство не само на идеи, но са и конкретни указания за формирането и развитието на новия човек — на социалистическа личност.

TODOR ZHIVKOV — AN IMPACT IN THE DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGY

Prof. Dr. Ph. Genov

In connection with the celebration of the 70th birthday anniversary of Todor Zhivkov an attempt is made for a brief survey of his merits for the development of psychology. After some biographical data his characteristic traits as Leninist leader are shown. The author points out the special cares bestowed by Todor Zhivkov as party leader and statesman to the development of psychology. A systematization is made of the psychological problems considered in his works, namely: socialist personality traits and the factors of their development; social-psychological characteristics of some social groups; the traits of the socialist leader; the traits of the communist; social-psychological requirements to the ideological activity; psychological barriers of putting innovations into practice; characteristic traits of the working collective, of the local party organizations, of the intellectualization of labour etc.

In conclusion his contribution is emphasized to the problem of socialist consciousness as basic trait of socialist personality, of class and party education, as well as of some specific aspects of socialist patriotism and of its development and amalgamation with internationalism.

²¹ Т. Живков, Отчет на Централния комитет на Българската комунистическа партия пред Дванадесетия конгрес и предстоящите задачи на партията, С., Партиздат, 1981 г., с. 125.

Обща и социална психология

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ОПРЕДЕЛЯНЕТО НА ПОНЯТИЕТО „МЕХАНИЗЪМ“ В СОЦИАЛНАТА ПСИХОЛОГИЯ

Д. ГРОНЕВ

През последните години у нас и най-вече след Февруарския пленум (1974 г.) на Централния комитет на Българската комунистическа партия понятието „механизъм“ доби твърде широко разпространение. И ако някой би си поставил за цел да извърши изследователска дейност, в резултат на която психологическата наука би могла да бъде представена посредством система от понятия, подчинени на критерия „честота на проявление“, то сигурно е, че в настоящия момент, наред с цениностна ориентация и социална установка (присъстващи във всяка разработка с претенции за съвременност и оригиналност), механизъмът ще фигурира в нея като притежаващ висок честотен коефициент. Това, с известно приближение, може да бъде отнесено и към световната социално-психологическа мисъл дотолкова, доколкото равнището на частно-научното познание в тази област ни е известно от достатъчния, за да достигнем до заключение брой достъпни обзорни публикации и отделни изследвания на учени от различни страни и школи.

Би могло да се очаква следователно, че механизъмът е един от най-добре проучените проблеми в социалната психология и обстоятелството, че повечето автори не предлагат негово определение — да означава единствено, че в случая се оперира с добре изяснено, известно на всички и интерпретиращо се единозначно понятие.

По-обстойното и прецизно анализиране на разработките, третиращи интересуващия ни въпрос, обаче би ни довело до учудващата констатация, че различията между отделните гледни точки по отношение същността на понятието, неговия обем и форми на проявление са дотолкова значими, че с основание могат да бъдат изведени като определящи общото състояние на недостатъчна разработеност и следваща от тук разнопосочност на основните идеи. Като допълнение към казаното трябва да бъде прибавено и обстоятелството, че социално-психологическата литература по проблема е ориентирана преди всичко към приложение на понятието механизъм и в незначителна степен към неговото определение — и дори нещо повече — в случаите, когато отделни автори ни предоставят информация за своите виждания относно същностната му характеристика, то това, като правило, се извършва по косвен път, при отсъствието на дефинитивна строгост и прецизност. Отбелязвайки и факта, че до сега не е публикувана (доколкото ни е известно) разработка, описваща видовете механизми, структурираща ги по определен начин, класифицираща ги посредством някаква система от критерии в тяхната завършена цялостност, то става ясно доколко обективна би могла да бъде преценка, съгласно която понятието механизъм е проблем,

в значителна степен решен¹ и при това адекватно адресиран към управлението на социалната практика.

Правейки опит за „попълването“ на посочената празнота и създавайки същевременно, че едва ли е възможно да бъдат преодолени всички трудности, съпътстващи изследователския процес в неговия деструктивен (по наше мнение) етап, при това в едно ограничено по своя обем изложение, бихме свели целите, които си поставяме до две основни, а именно: анализиране състоянието на проблема, ограничаващо се до типизирано представяне на съществуващи идеи и решения; определяне същността на понятието „механизъм“; с уговорката, че информацията, с която разполага социалната психология в настоящия момент, е недостатъчна за *definitio fit per genus proximus et differentiam specificam*.

Абстрактирайки се от онези публикации, в които механизъмът, лишен от собствено съдържание, „обсебва чужди територии“, привеждайки под свое терминологично покритие съвкупност от установени, добили право на съществуване понятия (разширявана или стеснявана според предпочтенията на отделните автори), можем да дефинираме наличието на четири направления при разрешаването на проблема.

Първото от тях — свързващо се в историко-психологичен план преди всичко с имената на Г. Льобон (6), Г. Тард (13) и отчасти С. Сиреле (11), както е известно, свежда механизите до три основни — внушение, подражание, убеждение, придавайки им характеристиките на категориални понятия, адресирани към макрофеномените. Това направление, запазвайки до голяма степен първоначално вложените в себе си идеи и обогатявайки се с непротиворечащите му достижения на научното познание в областта на социалната психология, намира свои привърженици и днес както сред буржоазните изследователи на проблема, така и сред учени-марксисти, разбира се, приведено към съответната методологична позиция. Едва ли в настоящото изложение е необходимо да бъде правен опит за цялостно анализиране на така формулираното виждане относно същността, формите на проявление, ефективността, областта на приложение и т. н. на внушението, подражанието и убеждението — или нека ги структурираме така, както се срещат в публикациите на някои автори-марксисти — убеждение, подражание, внушение, доколкото това е извършено другаде (8, 10), и то с необходимата задълбоченост и критичност. Тук, по-скоро, бихме желали да отбележим пределно общия характер на идеята, която (по наше мнение) изчерпва до голяма степен себе си, преди да е достигнала до социалната практика посредством никаква система от управленически решения.

Нямаики претенциите за оригиналност на току-що направената констатация и същевременно, разграничавайки се по този начин от редица съвременни изследователи, следва да посочим, че още Х. Мюнстерберг идва до подобно виждане, според което „неизчерпаемите проблеми на социалната организация“ ще бъдат решени в приложен аспект едва тогава, когато се

¹ Констатации от подобно естество се съдържат в редица публикации по проблема или непосредствено могат да бъдат извлечени като обобщения на вложените в дадено изложение идеи. Аргументи в подкрепа на казаното могат да бъдат открити например в твърденията на Ю. А. Шерковин, отнесени към средствата за масова информация и пропаганда. (Шерковин Ю. А., „Пропаганда — социально-психологический аспект“, в сб. „Проблемы социальной психологий и пропаганда“, М., 1975, стр. 28).

откажем от „грубите категории“ (к. м. Д. Г) подражание, подчинение, внушение“ (7).

Завършвайки разглеждането на първото основно направление, в качеството си на обобщение можем да представим състоянието на научното знание в посочените граници по следния начин. В по-голямата си част отделните автори са убедени във възможностите на убеждението, подражанието и внушението да опишат достатъчно пълно и при това адекватно многообразието от факти и феномени на пръв поглед (или от позициите на т. нар. „здрав разум“) разнородни, но свързани помежду си с определени закони и закономерности по силата на същностните им характеристики. Приемайки верността на този първоначален тезис, привържениците му виждат насоките за изследователската си дейност в установяване особеностите на проявление, съществуващи разглежданите механизми в различни области на обществения живот, в търсенето на конкретните им проекции (доколкото това е възможно), явяващи се резултат от действието на по-общи (а говорейки за категориални понятия — и всеобщи), реализиращи се на макроравнище (или ако трябва да бъдем по-прецисни — на надиндивидуално равнище) закономерности.

Второто основно направление допуска освен убеждението, подражанието и внушението съществуването и на някои други механизми. Тази постановка добива все по-широва популярност, като придържащите се към нея автори добавят (всеки според вижданията си) към вече установеното по нещо ново. В качеството на илюстрация бихме могли да посочим изследователи като Ю. А. Шерковин (18), който към механизми като „психично разяване и подражание“ прибавя и „идентификацията с груповите норми“, Е. В. Ширюхова (17), говореща за „механизъм на избирателност в психичната дейност“, К. Василева (3) — „персонификация на въздействието“, „съучастие“, „доверие“, „емоционално съпреживяване“ и др. В този порядък, без да усложняваме излишно изложението с автори и заглавия и абстрактни речи се от първенството при излагането на идеята¹, можем да посочим и опити за дефиниране като механизми и на понятията „съгласие“ (9), „експекция“ (16), „адаптация“, „контрол“, „критичност“ (2) и т. н.

От казаното става ясно, че авторите, които могат да бъдат пречислени към второто основно направление, поставят на едно равнище понятия, характеризиращи се с различна степен на отражение, но като правило в рамките на „надиндивидуалното“. Този подход може да бъде определен като своеобразно разширяване на изследователския обхват, състоящ се в неструктуррирано търсене, „опипване“, събиране на експериментален материал, върху чиято основа по-късно ще бъде направена и съответната класификация². И независимо от обстоятелството, че в настоящия момент такава задача не си е поставил никой, то явно е, че тя неминуемо ще последва тогава, когато бъде извършена предварителната работа — т. е. тогава, когато бъдат открити и останалите елементи от множеството на механизмите.

Съществуващата подхода несистемност обаче, както и оперирането с ограничен брой понятия и при това разнопорядкови, води неминуемо до отнасянето на различни факти и феномени от социалната реалност към някакви произволни, до голяма степен, обединения — или обратно — един и

¹ Например посочената от К. Василева „персонификация на въздействието“ — така, както тя се интерпретира в цитираното произведение — би следвало да бъде отнесена към следствията от идеите на С. Л. Рубинштайн, а носещият същото терминологично название, в теорията на пропагандата, механизъм — към Е. Фром, модифициращ постановка на З. Фройд.

² В случая е налице един до голяма степен деструктивен подход към проблема.

същи факти и феномени получават различно обяснение в зависимост от избрания аспект (разбира се, в рамките на социално-психологическото познание). Ето защо не би следвало да ни учудва обстоятелството, че убеждението например у Б. Д. Паригин (8) има три смислови значения. Ако потърсим решения на въпроса у други автори, ще констатираме още по-голямо разнообразие при неговата интерпретация. При А. К. Уледов (15) убеждението е „способ, метод, форма на въздействие“. Според Ю. А Шерковин (12) то е „способ за осъществяване на комуникативно въздействие, процес на логично обосноваване, психологическо явление“. В. Л. Артьомов (1) го определя като „фактор, неизвестен на индивидуалната психика“ и т. н.

Ез да стричаме постигнатото от изследователите, придръжащи се към формулирането като второ, съсъвно направление, от казаното до тук производчика изводът за сграниченоността на подхода като цяло, независимо от ефективността на отделни негови фрагментарни решения.

Третото основно направление при изясняването на понятието механизъм може да бъде определено, в съгласие с разработките в интересувацияния аспект, като опит за доразвитие на първите две идеи независимо от обстоятелството, че като констатация посоченото търдение не фигурира в тях. По наше мнение обобщението е недостатъчно точно, а в известен смисъл и невярно, доколкото указание за относителната самостоятелност на направлението ни предоставят получаваните резултати, явяващи се, единствено в порядъка на изключение, директна просекция на възприетия при първите две направления модел¹.

Ползвайки се от направеното уточнение, можем да формулираме същността на идеята, състояща се в приемането на предположението, че механизмите следва да бъдат отнесени към значителен брой социално-психични феномени, дължащи своето възникване и съществуване на множество от фактори, намиращи се на различни равнища в отношение на субординация и притежаващи характеристиката на механизми. Или казано иначе — всяко социално-психично явление притежава свои механизми, по силата на които реализира себе си и същевременно се поражда от механизми, принадлежащи на съответното по-високо равнище, достигащо в движението си „нагоре“ до убеждението, внушението и подражанието.

В аспект на установеното до сега в областта на социално-психичното познание тези механизми са повече различни, отколкото близки помежду си доколкото критериите, позволяващи тяхното подчинение на един най-общ модел (убеждение, подражание, внушение или нещо друго) са неадекватни на получаваните резултати (както вече бе отбелязано) или най-малкото — неточни и недостатъчни. Следствие от приемането на третото основно глядище е дефинирането на множество механизми, с което техният брой се увеличава значително. Следователно тук може да се говори за внасянето на нови структурни елементи в съвкупността на механизмите — така, както тя е представена до сега, — но не и за изменение на нейната точна горна и добра граница (заемствуващи понятия от диференциалното смятане), която в случая се определя от достигнатата степен на отражение.

¹ Казаното следва да се разбира, от една страна, като допълнителен аргумент в подкрепа на направените критични бележки към изложените вече две направления и от друга — като реално съществуващ процес на развитие в областта на социално-психологичното познание, внасящ своите корективи в някои наши представи и водещ до създаването на нови теоретични построения.

Преди да преминем към четвъртото основно становище, би следвало да отбележим наличието на един промеждутъчен етап в движението на изследователската мисъл „от горе на долу“, т. е. от „общото“ към „частното“ и „единичното“, състоящ се в критичното отношение на отделни автори към достигнатото равнище на отражение и апелации за необходимостта от проучването на конкретни (5), елементарни, „неразложими“ механизми или техни схематични обединения с невисока степен на свобода.

Четвъртото основно направление е своеобразен позитивен отговор на изискването да се сведе съвкупността на механизмите до емпирично равнище, придаващо им облика на основен, „градивен“ материал при изучаването и управлението на социалната реалност и подчиняващо ги на условието за формализация в математическия или собствено-психологически смисъл на това понятие.

Приемането на така описаната идея се явява нетипично решение на проблема, при което признаването ѝ като притежаваща pragматични, а още повече — теоретични достойнства би следвало да срещне сериозни възражения, по-съществените от които вероятно биха могли да бъдат сведени до следното: методологична несъстоятелност на подхода, представляващ по същество рецидив на необихевиористична интерпретация, основаваща се върху тезиса за доведена до край формализация на психичното в съответствие с позитивистичните разбирания за същността на съзнанието (14-Tolman, Hall, Mead и др.); произтичаща от същностната характеристика на социално-психичните факти и феномени невъзможност за адекватно описание на многообразието от ситуации и принадлежащи им обекти, схващани като съвкупност от елементи, относително самостоятелни един от друг.

Абстракциирайки се от множеството дискусационни моменти, естествено следващи от поставените въпроси и основавайки се на резултатите от проведени изследвания (4), би следвало да се задоволим с констатацията, че така формулираните възражения срещу правомерността на подхода са неоснователни и в същото време да отбележим, че еднакво неправилно би било и неговото абсолютизиране като единствено възможно решение.

Оценявайки цялостно четвъртото основно направление като реално постижение на социално-психологичното познание и ползвайки се от позитивните моменти, съдържащи се в останалите три изходни идеи, бихме си позволили да предложим едно най-общо определение на понятието механизъм, създавайки добре възможните рискове, на които е подложен всеки опит от подобно естество.

Механизът е съвкупност от събития, подчиняващи се в своето развитие на строго определена последователност с краен резултат — достигане до предварително известно феноменологично състояние, което, като правило, може да бъде изразено достатъчно точно във формализиран вид. Още тук бихме могли да направим основното разграничение между видовете механизми, които в общия случай ще сведем до два:

Първият тип включва в себе си онези социално-психични явления, които възникват стихийно, т. е. без „помощ от вън“ (в смисъл на организирана институционална интервенция, например), притежаващи собствена логика на развитие и достигащи в своето движение (или чрез него) до определен социално-психологически ефект — въздействие върху отделната личност или нейните обединения.

Вторият тип механизми може да бъде сведен до организирана реализация на съвкупност от психологически обосновани и подредени в иерархична структура въздействия, притежаващи характера на последователно, поетапно следващи решения с различна степен на общност, чиято обща цел е активизация на дадено, желано от нас, явление, т. е. привеждането му от латентен в манифестиращ се вид, както и по-нататъшното му управление.

управление.

Става ясно, че така дефинираните два основни вида механизми, съществено отличаващи се един от друг, се явяват следствие от приложението на критерия организираност на въздействието, без да губят същевременно същата си характеристика — структурирана (преднамерено или не) подреденост от събития с прогнозиран резултат. В съответствие с казаното, първият тип условно може да бъде наречен множество на социално-психичните, а вторият — на социално-психологическите механизми. Основание за отделянето им по описания начин получаваме от тяхното отношение към фактите и феномените на социалната реалност. Там, където наблюдаваните закономерности се обуславят „от вътре“, т. е. в своята съвкупност могат да бъдат отнесени към собствените за явлението, присъщи само нему в дадената последователност фази, цикли, етапи на протичане, очевидно следва да говорим за сфера на социално-психическите механизми. Когато сбаче, използвайки постиженята на социалната психология, предизвикаме появата, субективизирането на интересуващия ни феномен, влияем върху по-нататъшното му развитие, т. е. реализираме въздействие „от вън“ посредством система от никакви алгоритнични (по форма) предписания, то естествено е да наречем съответните механизми социално-психологически.

ЛИТЕРАТУРА

1. Артемов, В. Л., „Обективная природа стереотипов“, сб. Проблемы социальной психологии и пропаганда, М., 1975, с. 96—98. 2. Березанский, Н. В., „Роль внушаемости и критичности в процессе целеобразования“, сб. Психологические механизмы целеобразования, „Наука“, М., 1977, с. 123—142. 3. Василева, К., Психологическая организация на идеологического въздействие, ГК на БКП—София и Институт за пропаганда на марксизма-ленинизма, С., 1976, с. 23 и другаде. 4. напр. Генов, Ф., Психологическият климат в трудовия колектив, „Профиздат“, 1977; „Инициативността като черта на ленинския стил на ръководство“, АОНСУ, т. 91, 1977, Научни трудове по партийно строителство; „Социално-психологически механизми на въздействието на съвременните олимпийски игри върху личността“, сб. Проблеми на олимпийското движение, Изд. БОК, 1981 и др. 5. Дилигейский, Г., „Некоторые методологические проблемы исследования психологии больших социальных групп“, сб. Методологические проблемы социальной психологии, „Наука“, М., 1975, с. 196. 6. Le Bon G., Psychologie politique (Bibliothèque de Philosophie scientifique), Paris, 1919; Psychologie du socialisme, Deuxième édition, Paris, 1899; Psychologie des foules, Vingt-septième édition, Paris, 1921; Le déséquilibre du monde (Bibliothèque de Philosophie scientifique), Paris, 1923; Lois psychologiques de l'évolution des peuples, Quatrième édition, Paris, 1900 et autres. 7. Мюнхберг, Г., „Основы психотехники“, цит. по Л. Войтоловский, Очерки коллективной психологии, ч. II, „Мосполиграф“, 1925, с. 68; 8. Парыгин Б. Д., Основы социальной психологии, „Мысль“, М., 1971. 9. Психологические механизмы социально-психологический теории, „Наука“, М., 1976, отв. ред. Е. В. Шопроблемы социальной регуляции поведения, „Наука“, М., 1976, отв. ред. Е. В. Шопрохова, М. И. Бобнева; 10. Самсонов, Р., Социальная психика и идеология, „Айастан“, 1970; 11. Сигел, С., Преступната тълпа (Опить на колективна психология), „Животъ“, С., 1904—1905. 12. Социальная психология, под ред. Г. П. Предвечного и Ю. А. Шерковина, „Полит. л-ры“, М., 1975, с. 164—168. 13. Тарде, G., Les lois de l'imitation, Etude sociologique par — Quatrième édition revue et augmentée

Paris, 1904; L'opinion et la foule par — Troisième édition, Paris, 1910 et autres. 14. Толмачев, Е. С., The intervening variable. „Psychological theory“; Ed. by M. H. Marx, New York, Macmillan, 1951. 15. Уледов, А. К., Общественное мнение советского общества, Изд. „Социально-экономической литературы“, М., 1963, с. 206. 16. Шубтанин, Т., Социальная психология, „Прогресс“, М., 1969. 17. Шорохова, Е. В., „Принцип детерминизма в психологии“, сб. Методологические и теоретические проблемы психологии, М., 1969, с. 31. 18. Шеркович, Ю. А., Пропаганда — социально-псих. аспект, сб. Проблемы социальной психологии и пропаганда, М., 1975.

ON THE DEFINITION OF THE NOTION „MECHANISM“
IN SOCIAL PSYCHOLOGY

D. Gronev

The present state of the problem is analysed by the author as well as the development of the idea of mechanism in psychological and historical plan. Four main trends in the research activity concerning the notion of mechanism are differentiated on the basis of the „degree of reverberation“ as criterium.

The definition of two kinds of mechanisms is attempted: social psychics mechanisms and social-psychological mechanisms. Their common characteristics is formulated as „combination of events subjected in their development to strictly determinate sequence finally resulting in attainment of previously known phenomenological state, which usually may be expressed exactly enough in formalized way.“

МЕТОДИКА ЗА ДИАГНОСТИКА НА УМСТВЕНОТО РАЗВИТИЕ НА УЧЕНИЦИТЕ ОТ НАЧАЛНАТА УЧИЛИЩНА СТЕПЕН

Л. ПОПОВ

Анализът на съществуващите теории и методики за диагностика на умственото развитие показва, че са възможни два подхода за определяне равнището на умственото развитие. Условно можем да ги наречем аналитически или функционален и синтетически или глобален. За аналитическия подход е характерно това, че в качеството на критерии за умствено развитие се използват количествените и качествените характеристики, степента на развитие на отделните познавателни процеси: възприятия, представи, памет, мислене, въображение и реч. Неговият съществен недостатък се състои в това, че разделяйки процеса на умствено развитие на отделни изолирани части, губи тяхната реална взаимовръзка и по такъв начин не дава ясна картина на интелекта като цялостно структурно образувание. Такъв подход, при който се изследват отделните познавателни процеси и техните свойства, не позволява да се разкрият спецификата и същността на умственото развитие, тъй като то не може да се сведе до сумата от свойствата на отделните познавателни процеси в определени възрастови периоди.

За разлика от аналитическия подход, синтетическият определя равнището на умствено развитие, като разкрива онези цялостни новообразувания, онези интелектуални структури, които са специфични за дадения възрастов и образователен период.

Като имаме предвид състоянието и равнището, до което е достигнало теоретическото изясняване на проблема за умственото развитие, от една страна, и ограниченията, произтичащи от изискването за оптимален обем, на дадено диагностическо средство, от друга, ние се насочихме към създаването не на никаква всеобхватна методика, а на такава, която ще ни позволи да обхванем главните интегрални характеристики на умственото развитие на учениците от началната училищна степен. Проведените от наши, съветски и други чуждестранни автори изследвания, с които имахме възможност да се запознаем, и собствените ни изследвания ни дават основание да считаме, че една от глобалните, интегрални характеристики на умственото развитие е концептуализацията на мисленето — изграждането на категориалния строй на мислене. Концептуализацията на мисленето е стожерът на развитието на логическото мислене изобщо, затова разкриването на генетическите равнища на формирането на понятията и техните системи е било предмет на многообройни проучвания.

Концептуализацията на мисленето, т. е. систематизацията на възприятията и представите и формирането на понятията и техните системи има две взаимносвързващи страни: функционална и съдържателна. Съдържателната страна се характеризира с предмета на обобщаване и със степента на него-

вата абстрактност и общност, а функционалната — с операционалните структури, благодарение на които се формират понятията. Според посочения съдържателен признак понятията могат да се разделят на: а) обектни (субстанционални), които отразяват отделните предмети или класове от предмети и б) атрибутивни, които отразяват признаките на предметите и явленията, т. е. техните свойства и отншения. Степента на формиране на тези два вида понятия ние считаме като надежден критерий за концептуализацията на мисленето, който би ни позволил да разграничим различните генетически равнища.

Функционалната страна включва в себе си различни видове логически структури и схеми за групиране на представите и формирането на понятията. Към тази страна се отнасят разкритите и изследвани от Ж. Пиаже операторни структури за адитивна и мултиплективна класификация и техните свойства и генетически равнища.

Като заключение на гореизложеното ние определяме следната главна цел на нашата методика: да разкрие функционалната и съдържателна страна на формирането на понятията и да разграничи техните генетически равнища в отделните класове на началното училище и у отделните ученици. Както в повечето изследвания от подобен вид, ние допускаме за основателно да оценяваме развитието на посочената интегрална характеристика — концептуализацията на мисленето — по вида на дадените от изследваните лица отговори на поставените задачи и по значимостта на различията между количеството отговори от различните видове, като увеличаването на честотата на логическите-концептуални отговори и съответно намаляването на честотата на конкретно-образните или перцептивни ще бъдат налице при прехода от един клас в друг.

Освен тези теоретически съображения и принципи при подбора и комплектуването на задачите на нашата методика, ние имахме предвид и други изисквания. Въпреки че не съществува строга единственна зависимост между формата на представяне на съдържанието на задачите и характера на отговорите, все пак, доколкото развитието на абстрактно-логическото мислене е свързано с умението да се извършват разсъжденията в изключително вербален план, съдържанието на известна част от задачите трябва да се представи както в нагледно-образен, така и във вербален план, без опора на непосредствено възприемани обекти.

Тъй като разликите във възрастта на изследваните лица не са големи, ние считаме, че не е необходимо да се съставят отделни задачи за учениците от всеки клас. Напротив, използването и решаването на едни и същи задачи във всички класове създава по-добри предпоставки за сравняване на резултатите, които се получават в различните класове. Само вербалните задачи за сериация и мултиплективна класификация не бяха давани за решаване от първокласниците, тъй като от други наши изследвания беше известно, че те не могат да се справят с тях.

По отношение на конкретното съдържание на задачите се постави изискването то да бъде известно на учениците. Ето защо ние направихме анализ на учебното съдържание по отделните учебни предмети и за нашата методика от него подбрахме онези предмети и явления, които са познати на учениците. Главните области, от които ние взимахме обектите и явленията, са следните: растения, животни, атмосферни явления, промишленост, трудова

дейност, предмети на бита, елементарни психически и физически процеси и състояния на човека.

Относно формата на задачите беше целесъобразно да подберем и съставим задачи предимно с избор на отговора от няколко дадени възможности. Това изискване произтичаше, от една страна, от предназначението на методиката да служи за целите на масови изследвания, а от друга — от необходимостта от по-обективна методика, която да не отнема много време за обработка на данните. Само три типа от всички единадесет бяха със свободно конструиране на отговора.

В съответствие с поставената цел и задачи, теоретически предпоставки и изисквания, ние подбрахме и съставихме 11 вида задачи, като всеки вид представлява отделен субтест. В зависимост от формата на представяне на съдържанието им задачите се разделят на две групи — задачи в нагледно-образна форма или невербални (1, 2, 3, 4, 11) и задачи във вербална форма (5, 6, 7, 8, 9, 10).

Първият тип задачи с надслов „Коя е третата картина?“ е взаимствуван от Пирко Сааринен (4), която пък от своя страна се е базиравала на Калифорнийски тест за умствена зрелост, усъвършенствуван от Съливан, Кларк и Тигс (5). От този тест чрез предварителни пробни изследвания бяха подбрани 11 примера (задачи). Първата задача се използваше от експериментатора за даване на инструкция на учениците, която включваше запознаване със задачата, нейното решаване и начин за даване на отговор.

Всяка задача представлява редица от 7 картички, като първите 2 картички са отделени от останалите 5 с вертикална линия. Първите две картички образуват един клас на основата на един общ критерий (признак). От изследваните лица се изисква да подберат от останалите пет една, която подхожда, прилича на двете преди чертата.

Първият пример е следният: пред чертата са нарисувани креват и маса, които образуват клас мебели, а след чертата — ваза, часовник, прозорец, шкаф.

Вторият тип задачи под название „Коя картичка да се махне?“ беше съставен от нас. Подобен вид задачи се среща в повечето от тестовете за умствени способности. От този тип също бяха дадени 11 задачи, като първата се използваше за инструкция на учениците. Всяка задача представлява редица от 5 картички. От изследваното лице се изисква да изключи от тях онази, която не принадлежи към класа, който образуват останалите четири. Например в първата задача са дадени пчела, птица, пеперуда, калинка, бръмбър. Този тип задача, за разлика от първия, не дава предварително образуван клас, а изисква от изследваното лице само да образува дадения клас, като открие общия признак и изключи излишния чрез установяване на неговото различие с останалите четири по отношение на избрания критерий.

Третият тип задачи са под название „Коя е четвъртата картичка?“ Тези задачи (10 на брой) ние също взаимствувахме от Пирко Сааринен, която е използвала вече споменатия Калифорнийски тест за умствена зрелост. Този тип задачи са така наречените аналогови задачи (или задачи за аналогия). Те също се срещат и в други, освен споменатите тестове, например в Отис — Отава тест за умствени способности. Всяка задача представлява редица от 7 картички. Първите две са разделени с пунктирна вертикална линия и се намират в определено отношение, във връзка помежду си. След втората картичка има пътна вертикална линия, след която следва третата картичка, отделена от последните четири с пунктирна вертикална линия. От изследваното лице се изисква да избере от последните четири картички една, която се отнася или е свързана с третата, така, както втората с първата. Първата задача е следната. Първите две картички са шапка и глава, а третата е обувка. Към обувката трябва да се избере от последните четири (ботуш, ръкавица, крак, глава) една, която се отнася към нея, така, както главата се отнася към шапката.

Четвъртият тип задачи под название „Запълни квадратчето“ представляват матрични задачи за мултиплективна класификация, разработени от Ж. Пиаже (2). Бяха давани по две задачи, като за своето логическо решаване първата изискваше умножение на два признака — вид и брой на предметите, а втората — три признака: вид, цвет и направление на предметите. Всяка задача имаше следния вид: в трите четвъртинки на един квадрат са нарисувани три предмета, като долната дяснa четвъртинка е празна. Вдясно от

квадрата са дадени няколко рисунки, от които изследваното лице трябва да избере една, която да представлява логическо сечение на два класа, образувано чрез умножението на признаките на елементите в долната лява четвъртinka и горната дясна четвъртinka.

Петият тип задачи под название „Намери четвъртата дума“ са също задачи за аналогия, но във вербална форма, като в тях наред с обектните (предметните) понятия бяха включени атрибутивни, което правеше този тип задачи сравнително по-трудни. Освен това учениците трябваше сами да конструират отговора, а не да избират от дадени, както това е при третата задача. На изследваното лице се дават 11 задачи. Всяка от тях представлява редица от 3 думи. От изследваното лице се изисква да намери и напише след третата дума такава дума, която се отнася към третата така, както втората към първата. Например: прозорец: перде, маса: . . .

Шестият тип задачи под заглавие „Коя дума трябва да се махне?“ е подобен на втория тип, но за разлика от него е във вербална форма. Задачите, 11 на брой, бяха съставени от нас. Всяка задача е редица от 5 думи и една от тях не принадлежи към класа, който обраzuват останалите пет.

Седмият тип задачи, който нарекохме „Какво е това?“, имаше за цел да установи доколко учениците могат върху основата на дадени признаки да открият предмета, който го притежава. С подобни задачи децата се запознават при решаването на така наречените гатанки. Такъв тип задачи е използвала в своето изследване Н. И. Непомнящая (1). Задачите, които съставихме, имат следния вид: от лявата страна на листа в една колонка има няколко признака (3 или 4), а отляво има колонка с имената на четири предмета. От учениците се изисква да подчертаят онзи предмет, който има всички признаки, посочени в лявата колонка. Например:

червен	1. домат
малък	2. чушка
сочен	3. череша
сладък	4. ябълка

От този тип задачи давахме по три примера, като първият се използуваше за инструкция.

Осмият тип задачи е подобен на седмия с тази разлика, че на учениците се дават само признаките, а те трябва сами да измислят един или няколко предмета, които притежават посочените признаки. Такъв тип задачи е използвал В. И. Слободчиков с цел, както самият той казва, да изследва синтезиращата функция на съзнанието. За разлика от него задачите, които ние съставихме, бяха с по-малък брой признаки (4 или 5) и една от задачите беше с конкретни (сективно-възприемани) признаки, а другата съдържаше както конкретни, така и абстрактни (сективно-невъзприемани) признаки.

Деветата задача е вербална задача за сериация, т. е. за подреждане на три обекта чрез представяне на отношението, в което те притежават дадено свойство — повече, по-малко. Този тип се използва в много тестове. Но специално генетично изследване върху развитието на операциите за сериация във вербален план, както е известно, е провел Ж. Пиаже, който твърди, че вербалните задачи за сериация се решават едва тогава, когато интелектът достигне формално-операционалното равнище, т. е. след 11—12-годишна възраст. Ние съставихме следната задача: „Ани е по-лека от Калинка и Ани е по-тежка от Емилия. Кое от момичетата е най-тежко?“ (Подчертай по-долу името на момичето, което е най-тежко).

1. Ани

2. Калинка

3. Емилия

Десетата задача е вербална за мултиплективна класификация и е съставена от нас по подобие на тези, които е използвал Ж. Пиаже. Тя е със свободно конструиране на отговора от изследваните лица и е следната: „Три момичета отишли в един цветарски магазин. Когато те излезли от магазина, две от тях имали лалета и две имали нарциси. Напиши върху точките какво може да има всяко едно от момичетата.“

Първото момиче има

Второто момиче има

Третото момиче има

Единадесетата задача също е съставена от нас по Ж. Пиаже (2). Тя е задача за квантификация или за включване на клас. На учениците са дадени на картина следните геометрични фигури: черни кръгчета, бели кръгчета и бели квадратчета. Учениците трябва да отговарят на три въпроса за интензивна и екстензивна квантификация. Въпросите бяха

следните: 1. „Кои са повече — всички квадратчета или всички бели?“, 2. „Кои са повече — всички бели или всички кръгчета?“ и 3. „Кои са повече — всички кръгчета или всички квадратчета?“

За изработването на окончательния вариант на теста, т. е. за подбора на задачите, за тяхната корекция и начин на подреждане бе необходимо да се извърши анализ на получените при представителното изследване резултати от решаването на задачите от първоначалния вариант на теста. Бяха изследвани 186 деца — приблизително по 60 деца от I, II и III клас от 18 ЕСПУ, гр. София. като основни критерии за анализ на задачите бяха използвани индексът на трудност (P), коефициентът на селективност (r_s) и коефициентите на интеркорелация (r_i).

За определяне степента на трудност на задачите съществуват два начина: логически (съдържателен) и статистически. Логическият критерий за определяне степента на трудност се основава на нашата концепция за сложността на задачите, определена от степента на абстрактност и общност на изискваните концептуални отговори и на логическите операции, които са необходими за съставянето на тези отговори. От тази гледна точка ние разглеждаме като по-трудни задачите, които се отнасят до атрибутивните понятия, отколкото задачите за субстанционални понятия. Също така считаме за по-трудни задачите за аналогия в сравнение със задачите за образуване на класове чрез прибавяне на необходимия предмет или изключване на излишния предмет. По отношение на задачите, представени в нагледно-образна форма и във вербална форма, считаме вторите за по-трудни от първите.

Статистическият критерий за трудност, представян чрез индекса на трудност, е емпирически критерий, който се определя от реалните постижения на изследваните лица. Тъй като тестът, който ние създаваме, изследва равнището на интелектуалното развитие, би трябвало да се очаква, че между двета критерия ще има съответствие, т. е. задачите, които от психологическа гледна точка се смятат за по-трудни, трябва да имат по-нисък индекс на трудност. Това значи, че са решени правилно от по-малка част от изследваните лица. Индексът на трудност на всеки субект е представен в табл. 1. Той е изчислен общо за изследваните лица от трите класа и представлява процента на правилно решените задачи към общия брой.

Индекс на трудност на субтестовете

Таблица 1

Субтест	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Индекс на трудност	54	59	37	26	43	52	40	44	62	46	64

Получените индекси на трудност не само че се намират в оптималния интервал на индексите на трудност (20—80), но са съсредоточени около индекса, който показва средните по трудност задачи (50). Сравнително най-нисък индекс на трудност имат задачите от субтест 4 за мултиплיקативна класификация в нагледно-образен план. Също така нисък индекс имат и задачите от субтест 3 за аналогия в нагледно-образен план, задачите от субтест 7 за избор на предмет по зададени признаки, задачите от субтест 5

за вербална аналогия, задачите на субтест 8 за конструиране на даден предмет по предварително зададени признания и субтест 10 за вербална мултиплекция. Всички тези задачи са по-трудни в сравнение с останалите. В това отношение ние, получаваме съответствие между определенията от нас психологически критерий за трудност и изчисленията статистически. Противоположно на нашите очаквания, задачите от един и същи вид в нагледно-образен план (субтест 3 и 4) имат по-нисък индекс в сравнение със задачите във вербален план (съответно субтест 5 и 10).

По отношение на субтестовете за аналогия 3 и 5 е необходимо да се направи в бъдеще изравняване на задачите по отношение на тяхното съдържание, т. е. да има пропорционалност между задачите от една и съща област на действителността и между задачите, отнасящи се до атрибутивни и субстанционални понятия.

При подбора на задачите за тестовете за равнище на умствено развитие коефициентът на селективност има приоритет пред индекса на трудност. Коефициентът на селективност на една задача според Линерт се определя посредством коефициента на корелация между отговора, даден от изследваното лице на тази задача и достигната от него сурова стойност общо за целия тест (3; 70). Ние изчислявахме коефициента на селективност като корелационна зависимост между индивидуалното постижение на изследваното лице по даден субтест и неговите постижения общо за целия тест. Както се вижда от данните, представени в табл. 2, всички субтестове притежават висока селективност. Сравнително по-ниска селективност има субтест 4 за мултипликативна класификация в нагледно-образен план. Все пак той е над равнището за незначителна селективност ($r_s=0,3$), което ни дава основание да запазим този субтест като съставна част на целия тест.

Таблица 2
Коефициент на селективност на субтестовете

Субтест	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Коефициент на селективност	0,78	0,77	0,70	0,49	0,85	0,80	0,68	0,60	0,85	0,97	0,89

Високите коефициенти на селективност ни дават основание да направим извода, че нашият тест може ясно да разграничи постиженията на учениците с по-ниско равнище на интелектуално развитие от тези с по-високо.

За да установим доколко и дали отделните субтестове изследват еднакви или различни аспекти на определената от нас интегрална характеристика на умственото развитие или различни негови характеристики, ние изчислихме интеркорелационните зависимости между отделните субтестове, които са представени в матрица № 1.

Данните от корелационния анализ показват, че между почти всички субтестове съществуват положителни статистически значими зависимости. Изключение правят само корелациите на субтест 8 със субтестове 3, 5, 6 и 9, а също така зависимостта между 4 и 7, които макар и положителни, се оказват под равнището на статистическа значимост. Възникава въпросът дали действително субтест 8 има недостатъчна хомогенност, т. е. дали той изследва характеристика на интелектуалното развитие, различна от тази,

Матрица 1. Интеркорелационни зависимости между субтестовете

№ на субтеста	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1											
2	0,45										
3	0,38	0,43									
4	0,57	0,79	0,46								
5	0,50	0,70	0,59	0,54							
6	0,66	0,46	0,70	0,59	0,75						
7	0,56	0,44	0,40	0,26	0,61	0,53					
8	0,41	0,56	0,21	0,46	0,29	0,19	0,31				
9	0,43	0,85	0,61	0,60	0,48	0,70	0,60	0,24			
10	0,58	0,90	0,69	0,67	0,60	0,88	0,78	0,39	0,84		
11	0,67	0,59	0,69	0,60	0,85	0,82	0,59	0,55	0,63	0,95	

която изследват останалите. За да отговорим на този въпрос, ще се позовем на данните от индивидуалното изследване. При анализиране на отговорите на субтест 8 ние установихме, че голяма част от учениците от I и II клас при посочването на предмета въпреки че вземат предвид само един или два признака, посочват предмети, които съдържат много от представените признаки. Следователно въпреки че някои ученици не се ориентират върху всички признания, както това става при повечето ученици от III клас и при учениците с по-добри постижения, те дават случайно по-пълни и точни отговори, които не съответстват на техните постижения в останалите субтестове. Това довежда до намаляване на корелационните зависимости между субтест 8 и останалите субтестове.

Таблица 3

Коефициент на хомогенност на субтестовете

Субтест	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	0,52	0,62	0,52	0,55	0,69	0,63	0,51	0,36	0,60	0,70	0,89

За да разберем доколко отделните субтестове допринасят за хомогенността на целия тест, ние изчислихме и техните индекси на хомогенност, които представляват средната степен, с която даден субтест корелира с общата сурова стойност на всички останали субтестове. Както се вижда от табл. 3, всички субтестове имат статистически значими позитивни индекси на хомогенност. Наличието на малко различаващи се и сравнително високи интеркорелационни зависимости и коефициенти на хомогенност на отделните субтестове ни дават основание да заключим, че създаденият от нас тест е съставен от хомогенни задачи, които изследват определената от нас интегрална характеристика на интелектуалното развитие, а именно концептуализацията на мисленето.

Една от задачите на нашия анализ е да се определи дали съществуват статистически значими различия между резултатите от решаването на задачите в отделните класове. За тази цел бе използуван методът χ^2 за проверка

на разликата между две честоти от независими извадки. Данните от изследването бяха разделени в две категории за всеки субтест: адекватни концептуални отговори и неадекватни и неконцептуални отговори. Трябаше да се провери дали тези отговори за всеки субтест имат еднакво разпределение

Сравнение на резултатите по класове

Таблица 4

Субтест Сравнявани класове	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1 и 2	3	3	3	H	3	3	H	3			
1 и 3	3	3	3	3	3	3	3	3			H
2 и 3	3	3	H	3	3	3	3	3	3	3	3

Легенда: 3 — статистически значими различия; H — незначими различия

в два съседни класа. Нулевата хипотеза гласи: „Разпределенията в два съседни класа са равни, т. е. отделните видове отговори в двата съседни класа имат една и съща вероятност. Алтернативната хипотеза е: „Разпределенията се различават.“ Вероятността за грешки е = 0,05.

Данните от табл. 4 показват, че в повечето случаи съществуват статистически значими различия между резултатите на съседните класове по отделните субтестове. Оказва се, че няма статистически значими различия само при сравняването на резултатите на 1 и 2-те класове по субтестовете 4 (за мултипликативна класификация), субтест 7 (за избор на предмет по зададени признания) и субтест 11 (за квантификация на класовете). Между 2 и 3-те класове има незначимо различие при резултатите от субтест 3 (за аналогия в нагледно-образен план). От тези данни може да се направи изводът, че повечето от тестовете имат добра диференцировъчна стойност по отношение на възрастта и образователното равнище на учениците.

ИЗВОДИ:

1. Създаденият тест удовлетворява изискванията, които се предявяват към него. Той може да служи за диагностика на равнището на умствено развитие на учениците от началната училищна степен. Данните, които се получават от приложението на теста, могат да служат като база за вземане на решения относно оказване на необходимите методически въздействия върху учениците при корекционната работа в процеса на обучението.

2. Тестът може да се счита валиден от логическа гледна точка по отношение на изследваната от него интегрална характеристика на умственото развитие на учениците — концептуализация на мисленето. Това твърдение се подкрепя и статистически от наличието на положителни интеркорелации между отделните субтестове и от значително високите положителни индекси на хомогенност на отделните субтестове.

3. Степента на трудност на почти всички задачи се намира в оптимални граници.

4. Всички субтестове притежават статистически значими коефициенти на селективност, което показва, че тестът добре диференцира постиженията на учениците, които се намират на различни равнища на умствено развитие.

5. Като един от съществените недостатъци на известна част от задачите е, че не всякога могат да се разберат основанията на изследваните лица за избиране на даден отговор. Тъй като случайният неадекватно мотивиран избор на правилни отговори има малки вероятности поради достатъчния брой задачи, то в общата оценка на резултата от целия тест това влияние е незначително.

Предстои да бъдат решени следните проблеми:

1. Да се провери статистическата валидност и надеждност на теста.
2. Да се заменят задачи 6 и 7 от субтест № 1 с такива, които имат подходяща степен на трудност и селективност.

3. Да се разработят норми за равнището на умственото развитие на учениците, като се проведе представително изследване за страната.

4. Тъй като опитът ни да разработим паралелен вариант на теста поради недостатъчно време не може да бъде реализиран докрай, то в бъдеще е необходимо да се довърши работата в тази насока.

5. Върху основата на данните на едно представително изследване да се направи по-пълна и цялостна картина на особеностите на умственото развитие на учениците от началната училищна степен.

ЛИТЕРАТУРА

1. Методы изучения и диагностики психического развития ребенка, НИИОПП АПН СССР, М., 1975 г. 2. Пиаже, Ж., Б. Инельдер, Генезис элементарных логических структур, М., 1969 г. 3. Liepelt G. A., Trestaufbau und Testanalyse. Wienheim/Berlin, 1976. 4. Pirkko, Saarinen, Abstract and Concrete Thinking at Different Ages. Helsinki, 1961. 5. Sullivan, E. T., W. W. Clark, E. W. Tieg s. California Test of Mental Maturity, Los Angeles, 1951.

METHODS OF DIAGNOSTICS OF MENTAL DEVELOPMENT OF ELEMENTARY SCHOOL PUPILS

L. Popov

On the basis of the conceptualization of thinking as a main integral characteristics of mental development, i. e. the perception and images systematization and the formation of concepts and their systems, the author proposes a methods for establishing of the genetic levels of these parameters in elementary school pupils. The methods consists of 11 subtests for establishing the levels of the development of the function and the contents of the concepts formed.

By calculation of difficulty indices, selectivity coefficients, inter-correlations and homogeneity coefficients an interpretation of the results is given which shows the test proposed to be satisfying the requirements as a means of determination of mental development levels in such subjects.

ПРОБЛЕМНОСТ И ПРОГРАМИРАНЕ В УЧЕБНИЯ ПРОЦЕС

М. ВАСИЛЕВА

Проблемността и програмирането в учебния процес са две алтернативи, относително независими, но неразрывно свързани при подбора и структурирането на учебното съдържание в системата на дидактическите принципи и методи. В общометодологически аспект те са разработени от много психолози и педагози: Скинер и Краудер (САЩ), П. Я. Галперин, Н. Ф. Тализина, А. Матюшкин и др. (СССР), В. Окон (Полша), Пол де Брюйн (Франция), Г. Д. Пирьов (България). В техните подходи съществуват различия към проблема и те са методологически понятни. За нас по-специален интерес представляват психолого-дидактическите проблеми, които възникват непосредствено в педагогическата практика.

Съвременните постижения на научната психология за учебния процес (Тализина, Пирьов и др.) позволяват чрез системно-структурен подход към дидактическите принципи и методи да се разкрият мястото и взаимовръзката на проблемното и програмираното обучение в последователните степени и в различните направления на образователната система.

1. Терминът „проблем“, за разлика от говоримия език¹, има особено значение. С него се характеризира такова състояние на познавателната дейност, при което се осъществява преход от познатото към нещо ново, от известното към по-малко известното. Познавателният проблем възниква тогава, когато познаващият субект знае за обекта нещо, но не знае всичко. Това налага определено преустройство както на структурата и ритъма на познавателните процеси, така и в емоционално-волевата сфера на учащите се.

В зависимост от конкретното съдържание на познавателните проблеми, те имат най-различен характер — теоретико-изследователски, научно-приложни и др.

Класиците на марксистко-ленинската теория обосновават методологическите основи на проблемността като елемент на познавателния процес. В „Анти Дюринг“ Ф. Енгелс пише: „... хората са поставени пред противоречието: от една страна, да познават изчерпателно световната система, в нейната всеобща връзка, а от друга страна — тяхната собствена природа, както и природата на световната система никога не им позволява да разрешат напълно тази задача. Това противоречие не само лежи в природата на двата фактора — света и хората, но то е и главният лост на целокупния умствен прогрес и се разрешава всекидневно и постоянно в безкрайното прогресивно развитие на човечеството.“² В „Материализъм и емпириокритицизъм“ В. И. Ленин предупреждава: „За да може действително да се опознае предметът — трябва да се обхванат, да се изучат всички негови страни, всички негови връзки и опосредствувания. Ние никога не достигаме това напълно, но изискването за всестранност ни предпазва от грешки и умъртвявания.“³

¹ Речник на чуждите думи в бълг. език, С., НИ, 1978, с. 602.

² Ф. Енгелс, Анти Дюринг, С., Партиздат, 1975, с. 56.

³ В. И. Ленин, Съч., т. 14, С., Изд. БКП, 1951, с. 88.

Разбирането за многостранността, безкрайността, неизчерпаемостта на човешкото познание е гносеологическа основа за изясняване на проблемната познавателна ситуация в педагогическия процес. Проблемността в учебно-възпитателния процес отразява частично сложния и противоречив процес на познанието в социалната практика. От друга страна, проблемността е обвързана с конкретна практическа познавателна дейност на личността и социалните групи. Тя е закономерно състояние, звено в развитието на науката, така също и на обществената и индивидуална практика. Степента на нейното проявление се определя от изходното познавателно равнище на познаващия субект.

Дидактическите (учебни) проблеми, за разлика от научните и практическите проблеми, имат известни решения, но за учащите се тези решения са неизвестни. Предшествуващите им знания и опит се оказват недостатъчни или са в противоречие с новото. Непълнотата на индивидуалното познаване, несъвършенството на личния опит често влизат в противоречие с всеобхватното теоретично обяснение, с обобщеното научно познание и пораждат най-разнообразни и сложни учебно-познавателни проблеми в педагогически организирания процес.

Степента на сложност на проблемната учебна ситуация за познаващия субект, за учащите се може да бъде твърде различна, отразяваща съотношението между известното и неизвестното, между даденото и това, което трябва да установява. Учебният проблем представлява поредица от въпроси, които се нуждаят от изследване, от анализ, от творческо решаване. Той възниква при изменение на взаимоотношението между познато и ново, между известно и неизвестно, когато не достигат знания или наличните не съответстват на новите факти и на най-новите данни на науката и социалната практика.

Между „същността на проблема“ и обикновения въпрос не може да се направи стриктна разлика. Някои въпроси имат характер на проблем за дадена личност, а за друга личност не предизвикват съответно интелектуално затруднение, не я заставят да допълва или коригира наличния си информационен фонд. Проблемът е сложен въпрос, не допускащ механично репродуциране, предполагащ комплексен анализ и многовариантни решения.

В. Окон изтъква редица специфични особености на учебно-познавателните проблеми:

- те са жизнени ситуации, които привличат вниманието на учащите;
- съдържат трудно решими проблеми (понякога две и повече), но тези трудности са преодолими от позициите на предшествуващата подготовка и жизнен опит;
- пораждат усещане за трудност, което става отправен момент за формиране на хипотези, раждащи мисли, на основата на наличните знания и опит;
- процесът на решаването на проблеми става в резултат на отклоняване на едни хипотези и потвърждаването на други; това зависи не само от качеството и количеството на предварителните знания, но и от тяхната дълбочина, а също и от умението да се прилагат тези знания в нови ситуации в теорията и жизнената практика;
- характерна черта на проблемната ситуация е нейната динамичност, която изразява естествения преход от една ситуация към друга; по тъкъв начин многостранно се осветяват познавателните проблеми, явления,

процеси или събития, а така също и възникващите между тях връзки и зависимости.⁴

Проблемното обучение, осъществявано с помощта на различни методи и прийоми, предполага повече време за по-дълбоко осмисляне и многовариатно решаване на поставените учебни задачи. Понякога това не може да се осъществи в рамките на учебното занятие, а изиска по-продължително търсене, по-задълбочено самостоятелно обмисляне, „преоткриване на знанията за себе си“. Важно е педагогът да събуди у учащите се силни и трайни интереси, да ги увлече в интелектуална дейност, да постави проблемите интригуващо, мобилизиращо. Това е психологическата основа на самата „проблемна познавателна ситуация“. Нейните предимства са в активното самостоятелно и дълбоко съдържателно мислене, недопуштащо шаблонни и елементарни изводи, пораждащо потребност от самостоятелно придобиване на знания.

Проблемното обучение извежда индивидуалното мислене отвъд рамките на личния практически опит, стихийно формиран при конкретни жизнени обстоятелства. То способствува да се преодоляват личните предубеждения в непогрешимостта и уникалността на собствените теоретични знания и мълчаливата съпротива на личността, когато трябва да „надрасне“ ограничността на изходните познания. В резултат на това миналото, настоящето и бъдещето се разкриват в диалектическа приемственост. Това способствува за обясняване естествените противоречия между обобщената теория и личния практически опит. Многовариантността на мисловния анализ при проблемното обучение преодолява тези противоречия и обосновава формулирането на творчески решения.

Между изискването за проблемност и неговото практическо осъществяване в учебната работа възникава обширно поле на „възможните добри решения“. Това е така, защото педагогическият процес протича винаги при конкретни ситуации, изискващи конкретни методи, в конкретна мяра и система. Педагогът умело „преустрои“ информационния фонд на науката в учебни проблеми — важни, интересни, привлекателни за учащите се. В тази дейност той се ръководи от редица предпоставки — спецификата на учебното съдържание, предварителната подготовка и практическия опит на учащите се и др.

Проблемните ситуации в учебния процес могат предварително да се планират, да се обмислят, но понякога те възникват неочаквано, спонтанно, без да са предвидени от преподавателя. В такива случаи дейността се усложнява — изиска се бърза мобилизация на знанията, интензивно мислене и делови решения. Стихийно възникналите ситуации в педагогическата работа не бива да се решават стихийно. Педагогът може и трябва, доколкото това е целесъобразно, да отсрочва решението, да мобилизира учащите се за допълнителна работа, сам да обмисли добре възможните варианти за решение.

Проблемността в учебния процес трябва да отразява проблемите на реалния живот. Опитът убеждава, че колкото повече се навлиза в теоретичното знание, толкова повече нови проблеми се пораждат, разширява се кръгът на знанието, а заедно с това и кръгът на незнанието. Това важи както за учащите се, така също и за педагога. Обхватът на проблемите, дълбо-

⁴ Оконь В., Основы проблемного обучения, М., Просвещение, 1968.

чината на тяхното разбиране в учебния процес и извън него може да бъде твърде различна. Майсторството на педагога не е само в това да създава учебните проблемни ситуации, но да ги разгръща и задълбочава непринудено, привличайки участниците към тяхното решаване. За тази цел той използва преди всичко неограничените възможности на самото учебно съдържание, неговите връзки с актуалната практика, богатството на фактическия материал, единството на рационално и емоционално, нагледно и словесно, конкретно и абстрактно в единство.

2. Идеята за програмиране на учебното съдържание, от една страна, е свързана с постиженията на психологията на ученето, а от друга — с интензивното развитие на науките, особено с непредъка на кибернетиката. Програмираните учебни текстове отразяват основните дидактически принципи — системност и последовательност, за активност и съзнателност, за индивидуален подход, за нагледност и т. н.⁵

Програмираното обучение като специфичен дидактически метод предполага своеобразно структуриране на учебното съдържание, неговото „квантуване“, прецизно дозиране с цел да се постигне по-голяма логичност и лекота на усвояване. Въпросно-отговорната форма обезпечава строг текущ самоконтрол и обратна информация, която стимулира запаметяването и осмислянето, мотивира психическите усилия и поражда особена интелектуална удовлетвореност. Самостоятелната работа на учащия се с програмирания текст позволява да се индивидуализира в най-голяма степен познавателният процес, да се оптимизира неговият обхват и ритъм. Учащият се самостоятелно определя продължителността на усвояването, има възможност неколкократно да преосмисля и анализира учебната информация. При това ръководната роля на педагога съществено се изменя. Вместо живото слово на преподавателя, учащият се възприема учебния текст, който е предварително подгответ и относително завършен, най-често от друг автор. Това първоначално разбиране за метода на програмираното обучение обаче не удовлетворява редица съвременни изисквания към учебния процес като учебно-изследователски, проблемно-творчески.

В педагогическата практика (особено при обучението на възрастни) методът на програмираното обучение успешно се свързва с учебната дискусия, която обогатява и разширява логическия анализ в програмириания текст, разкрива „полето на възможните добри решения“ и поражда нови проблеми.

Програмираният текст съдържа поредица от проблемни ситуации (с теоретически или практически характер), на които са дадени примерни отговори. Мотивирането на тези отговори в текста като правилни или като неточни, като изчерпателни или непълни дава допълнителна информация, която утвърждава или коригира решението, частично или по-пълно го аргументира. Това в още по-голяма степен засилва познавателните интереси, поддържа вниманието и активизира творческото осмисляне на учебното съдържание.

В процеса на самостоятелната работа с програмирания текст учащият се мислено преминава регламентираните от педагога — автор на текста,

⁵ Вж. Талызина Н. Ф., Теоретические основы программированного обучения, Изд. МГУ, 1969.

Пирров Г. Д., „Проблеми на педагогическата психология“ С., III, 1976, Психологически проблеми на програмираното обучение, с. 225.

последователни етапи на интериоризация на съдържанието. Поетапното интериоризиране (Н. Ф. Талызина) има по-дълбок интелектуален ефект — то въздействува на стила на мислене, пренася се и в други дидактически и жизнени ситуации, улеснява и ритмизира възприемането и анализа на разнообразните въздействия и ответните реакции в дейността и поведението на личността.⁶

3. Изследвайки в теоретико-практически план особеностите на проблемността и програмираното обучение, става ясно, че последното като дидактически метод се изгражда върху проблемното структуриране на учебното съдържание. Безспорно изискването за проблемност в обучението може да се реализира и чрез други методи: проблемно изложение на знанията, евристична беседа, тест, анализ на проблемни ситуации и др.⁷

Психологическите характеристики на проблемността и програмирането съдържат редица положителни елементи, но при тяхното самостоятелно прилагане се проявяват и някои ограничности (напр. сравнително по-малък теоретичен потенциал, оценъчни критерии и пр. в сравнение с лекцията, беседата и пр.). Това изисква в преподавателската практика да се търси конкретно мярата на тяхната взаимовръзка, мяра, обезпечаваща както условия за самостоятелно творческо усвояване, така също и в необходимата степен създаващи предпоставки за алгоритмизация на познавателния процес. Стремежът да се универсализира едната или другата алтернатива — проблемността или програмираното обучение — води до абсурдни състояния в учебната практика. Конкретен пример за това е и съвременното състояние на проблема за програмираното обучение в педагогическата теория.

Преустройството на образователната система изисква да се положат по-системни усилия за обогатяване методиката на учебния процес, за разширяване на неговите евристични основи. Проблемното и програмираното обучение има все още недостатъчно разкрити възможности за активизиране на учащите се, за нарастващата интелектуализация на учебния процес по посока на по-обобщените научни категории и техните системни връзки в теоретичен план и при приложението им в практиката. Проблемният подход като основа на програмираното обучение има по-широк теоретически заряд, а от своя страна програмираното обучение поражда нови проблеми пред учащите се. Тази последователност в работата на педагога има огромно значение за обема и структурата на усвояваните знания, за системата за тяхното съдържание.

Теоретическата обоснованост на взаимовръзката проблемност—програмиране в учебния процес е важен компонент на психолого-педагогическата концепция за обучението, а в практическата дейност на преподавателя тя обезпечава целесъобразността и редуването на методите при конкретните условия на учебния процес в последователните етапи на обучението и в различните образователни системи.

⁶ Сб. Дидактически тестове, С., АОНСУ, 1975, Сб. Педагогически ситуации, Университет по марксизъм-ленинизъм, ОК на БКП, Стара Загора 1978, 1979, Сб. Дидактически ситуации, Централна комсомолска школа, 1979, под ред. на М. Василева.

⁷ Василева М., Проблемността в лекцията, Лекционна пропаганда, кн. 9, 1978, Георгиев, Т., П. Василев, М. Василева, По някои проблеми на педагогиката, С., АОНСУ, 1978, с. 91—113.

ИЗМЕНЕНИЕ НА НЯКОИ ПСИХИЧЕСКИ ФУНКЦИИ ПРЕЗ МЛАДЕЖКАТА И ЗРЯЛАТА ВЪЗРАСТ

К. ЖЕЛЯЗКОВ

Постановката за необходимостта от непрекъснато повишаване образоването на трудащите се в нашата страна е свързана по най-тесен начин с някои от основните проблеми на психологията и на първо място с проблемите за развитието и формирането на личността. Възрастният човек като обект на педагогическо въздействие има редица психически особености, които предполагат своеобразие в протичането на познавателните процеси, съответно диференциация в способностите за обучение. Както подчертават обаче някои автори „... досега крайно малко е известно за закономерностите в развитието на възрастната, зряла личност, не са разкрити законите за цялостния жизнен път на личността“ (1).

На този етап на изследователската работа от гледна точка на постановката за непрекъснато образование е трудно да се правят някакви предварителни теоретически разсъждения само върху основата на литературни данни от проучвания върху развитието на личността през младежка и зряла възраст у нас¹ и в други страни. Тези трудности идват от обстоятелството, че те са провеждани в други условия и поради наличието на различия в методологическите подходи (2). Ето защо, възприемайки за основа постановката на Б. Г. Ананиев (4), избрахме методическия подход, при който на базата на комплексно проучване изменението на някои психически функции в зависимост от възрастта на изследваните лица (учащи се във вечерни училища работници) да се направи опит да се открият закономерности и да се формулират съответни изводи. Факторите на социалното обкръжение, влияещи върху процесите на интериоризация и екстериоризация в развитието на личността на възрастния човек, няма да бъдат обсъждани в настоящото съобщение.

Целта на изследването бе да се диагностицират измененията в някои психически функции с нарастващо възрастта у обучаващи се във вечерни училища работници.

Задачи на изследването:

1. Да се подберат адекватни изследователски методики за проучване на някои психически функции (особености на мисловните и паметовите процеси и вниманието) съобразно целта на изследването.

2. Да се диагностира изменението на изследваните психологически променливи в зависимост от възрастта на изследваните лица.

Изследванията бяха проведени през 1979—1980 година в някои столични вечерни гимназии и техникуми и обхванаха около 350 учащи се на възраст от 16 до 40 години. Поради малкия брой на изследваните лица на възраст над 35 години данните за тях не са анализирани.

М Е Т О Д И К И

Спецификата на проучването налагаше да се изберат такива методики, които да бъдат проверени в експерименталната практика, а също така да

¹ У нас подобни изследвания са провеждани под ръководството на Ф. Генов.

дават възможност за получаване на количествени показатели, които да бъдат подлагани на статистическа обработка. Бяха използвани следните експериментални методики:

1. Методика за изследване концентрацията на вниманието (по Торндайк). Наблюдаван количествен показател — X_8 .

На специална бланка са нанесени 20 реда от цифри, по 7 цифри на ред. Задачата на изследваните лица е да намерят последователно в редовете и да подчертаят съобщената от експериментатора цифра. Заданието се изпълнява за определено време. Като показател за изпълнението на теста се взема броят на правилно посочени цифри за единица време.

2. Методика за изследване избирателността на вниманието (по Мюнстенберг). Наблюдаван количествен показател — X_9 .

На специални бланки са нанесени 14 реда от букви, в които са вплетени 10 думи, разположени случајно в редовете. Задачата на изследваните лица е да намерят последователно в редовете тези думи и да ги подчертаят. Заданието се изпълнява за определено време. Като показател за изпълнението на теста се приема броят на правилно посочените думи за единица време.

3. Методика за изследване равнището на логическото мислене (цифрови серии). Наблюдаван количествен показател — X_{10} .

На специални бланки са нанесени 10 реда от цифрови серии, като или на края, или на друго място е пропусната определена цифра. Задачата на изследваните е логически да възстановят сериите и да посочат липсващите цифри. Заданието се изпълнява за определено време. Количествен показател — брой на правилно посочените цифри за единица време.

4. Методика за изследване устойчивостта на вниманието (коректурна проба). Наблюдаван количествен показател — X_{12} .

5. Методика за изследване превключаемостта на вниманието (събиране с превключване по Платонов). Наблюдаван количествен показател — X_{14} .

6. Методика за изследване способността към заучаване (по Пейсахов — 5):

— скорост на заучаване на произволни думи — X_{16} .

— обем на кратковременната памет — X_{17} .

— равнище на логическата кратковременна памет — X_{18} .

7. Методика за изследване на образното мислене (тест „Кръгове“):

— скорост на образното мислене — X_{19} .

— гъвкавост на образното мислене — X_{20} .

На специални бланки са нанесени 20 кръга, подредени в 5 реда, по 4 на ред. Задачата на изследваните е да нарисуват рисунки, като използват кръговете за основа и да напишат под всяка рисунка какво са нарисували. Заданието се изпълнява за определено време. Като показател се използва броят на рисунките за единица време и преходите от една област (например „природа“) в друга област (например „техника“).

8. Методика за проучване на дълговременна памет (възпроизвеждане на словесен материал след 30 дни). Наблюдаван количествен показател — X_{25} .

9. Методика за изследване равнището на интелигентността (таблица на Рейвън). Наблюдаван количествен показател — X_{29} .

РЕЗУЛЬТАТИ

Обработката на резултатите за цялата съвкупност изследвани лица даде възможност да бъдат получени показаните на табл. 1 данни.

възможност да бъдат получени показанията на табл. 1 данни.

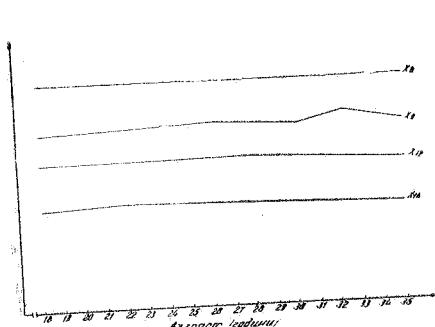
Прави впечатление, че почти по всички методики са показани както максимално, така и минимално възможните резултати. Посочените данни обаче имат по-скоро илюстративен характер.

Правят впечатление относително значителните стойности на средните квадратни отклонения (респективно коефициентите на вариация) при психологическите променливи, което говори за наличието на диагностира-
ни съществени индивидуални различия у изследваните лица по отноше-
ние на наблюдаваните психически процеси.

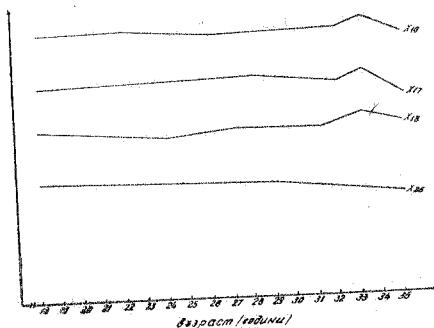
Изследователската процедура продължи с графичен анализ на полученните данни в зависимост от възрастта, като бе използван микровъзрастовият подход (3) — фиг. 1, 2, 3, 4.

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

На фиг. 1 са показани апроксимираните криви за изменението на 4-те качества на вниманието, а именно: концентрираност, избирателност, устойчивост и превключваемост. Както се вижда, с нарастването на възрастта почти не се откроява никакво устойчиво изменение. Изключение се забелязва при избирателността на вниманието във възрастовите периоди 25—27 години и 30—33 години, когато се наблюдават своеобразни пикове, а също така и при превключваемостта на вниманието, със своеобразен ник във възрастовия период 19—24 години и тенденции към константност в останалите периоди.

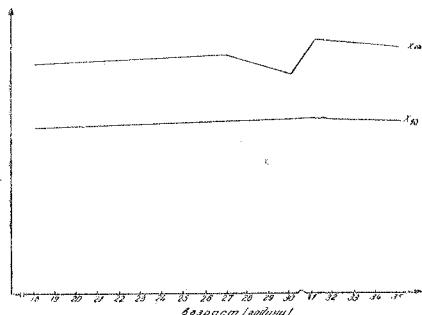
ФИГ. 1.

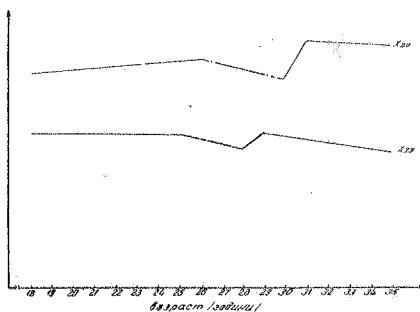
Фиг. 2

Както се вижда от фиг. 2, по-значителни изменения в скоростта на заучаване, в обема на кратковременната памет и в равнището на логическата кратковременна памет настъпват приблизително в един и същ възрастов период 31—34 години. Изключение се наблюдава при скоростта на заучаване, при която са получени три своеобразни пика във възрастовите периоди 19—21, 27—29 и 31—34 години. Освен това показателят за обема на дълговременната памет е относително постоянен до възрастта 30 години, след което се наблюдава тенденция на снижение до възрастта 34—35 години.

Сравнително най-ярко е изразена динамиката в изменението на показателите за скоростта и гъвкавостта на образното мислене на изследваните лица. Добре изразена тенденция към повишаване на тези показатели се забелязва до възрастта 26—27 години, рязко снижение във възрастовия период 28—30 години и тенденция към снижение във възрастта 31—35 години. Показателят за равнището на логическото мислене е сравнително по-

Фиг. 3

Фиг. 4

стоянен, със своеобразен пик във възрастовия период 30—32 г. и тенденция към снижение във възрастта 33—35 г. Показателят за интелигентността на изследваните лица (по теста на Рейвън) е сравнително постоянно във възрастовия период 18—25 г. и има тенденция към снижение във възрастовия период 30—35 г. (фиг. 3 и 4).

Очевидно формирането и развитието на цялостната интелектуална система на възрастните, както подчертават и някои автори (4), е процес сложен, многофакторен и протича на различни равнища на психическа активност на личността. Може да се предполага, че този процес има за основа последователното развитие и интерференцията помежду им на различните психични процеси, които в сложно взаимодействие и взаимовръзка образуват структурата на човешкия интелект. Дотолкова, доколкото се предполагаше, че възрастта влияе също на това преструктуриране, показаните експериментални резултати дават повод за размисъл. Например най-характерното при получените данни за този етап от изследването е това, че различията в диагностицираните психологически показатели между отделните микровъзрастови групи не са така явно изразени, както индивидуалните различия вътре в самите групи (получени са значителни стойности на средните квадратни отклонения — табл. 1). Този факт очевидно показва преди всичко значимостта на факторите от социално естество (в широк смисъл на думата), намерили специфичноprechупване в индивидуалното развитие на изследваните лица. От друга страна обаче, анализът може да се насочи към някои интересни моменти. Например показателите за отделните изследвани качества на вниманието са относително постоянно за целия период от 18 до 35 години с някои незначителни изменения в периода 25—27 години за избирателността и във възрастта 30—35 години за всички качества. Може да се предполага следователно, че те заемат едно сравнително постоянно място в структурата на психичната дейност. Може да се очаква динамика в нея по отношение на качествата на вниманието и връзките им с другите психични компоненти във възрастовите периоди 25—27 и 30—35 години. При показателите за

Таблица 1

Някои статистически показатели за вариационните редове на изследваните психологочески променливи

Променливи	\bar{x}	\bar{x}_{\min}	\bar{x}_{\max}	σ
X_8	8,76	0,00	10,00	1,22
X_9	5,02	0,00	9,00	1,72
X_{10}	2,10	0,00	9,00	1,39
X_{12}	3,10	0,15	5,33	0,67
X_{14}	1,21	0,10	4,50	0,79
X_{16}	3,24	1,00	5,00	0,96
X_{17}	9,14	5,00	10,00	0,79
X_{18}	5,86	3,00	10,00	1,28
X_{19}	37,45	0,00	99,00	17,33
X_{20}	19,63	0,00	65,00	11,04
X_{25}	5,58	0,00	9,00	1,51
X_{27}	66,81	5,00	53,00	8,56

паметта на изследваните лица се отклоява тенденцията към сравнително постоеанство на дълговременната памет при възрастовия период 18—29 г. и снижение в периода 30—35 г. Показателите за скоростта на заучаване, за обема на кратковременната памет и за равнището на логическата кратковременна памет при относителна константност за периода 18—30 години предполага следователно, че дълговременната памет постепенно губи водещата си роля в паметовите процеси след 30-те години, като съответно може да се очаква и промяна в структурата на психичната дейност на изследваните лица по отношение на логическата памет, която да заеме съответно водещо място през този възрастов период. При показателите за мисленето се наблюдава подобна картина. Равнището на логическото мислене е сравнително постоеанно за целия възрастов период и явно може да се предполага неговото неизменяемо място в структурата на психичната дейност. Останалите показатели (за скоростта и гъвкавостта на образното мислене, а също така и показателят от теста на Рейвън) показват най-голяма динамика във възрастовия период от 27 до 31 година, когато може и да се очаква промяна в техните взаимовръзки с останалите психични процеси.

Получените резултати показват преди всичко изключителната сложност и своеобразност на процесите, определящи развитието на психическите функции с възрастта. Както показват и други проучвания (2, 3, 4), следва да се очаква поетапно и по всяка вероятност спираловидно развитие на системата на психична дейност дотолкова, доколкото интериоризацията и екстериоризацията на личността са в диалектическо единство и в този смисъл развитието на структурата на психичната дейност може да се очаква както вертикално, така и в хоризонтално направление. Показателни в това отношение при настоящото изследване са относително малките изменения в качествата на вниманието за сравнително големи възрастови периоди, предполагащи вероятно хоризонтално развитие на структурата на психична дейност на изследваните лица. От друга страна, изменението в мисловните процеси в периода 27—31 година, когато постепенно се отклоява водещата роля на логическото мислене, а също така и в паметовите процеси, при които във

възрастовия период след 30 години постепенно се получава приоритет на логическата памет, подсказват за настъпващо преструктурение на психичната дейност, и то вероятно във вертикално направление, т. е. постигане на качествено нови връзки между отделните процеси на психичната структура.

Първият етап на изследването, резултатите от който накратко са изложени в това съобщение, показваха някои ориентировъчни тенденции в измененията на психичните функции с възрастта, които, общо взето, съвпадат с получените и от други автори (2, 3). Разбира се, анализът на този етап не може да бъде пълен и категоричен и има по-скоро концептуален характер, като получените данни все още не дават възможности за формулирането на изводи и препоръки за усъвършенстване обучението на възрастни във вечерните училища. Резултатите още веднъж потвърдиха необходимостта от задълбочаване на изследванията в две направления: първо — разширяване обхвата на изследваните лица и второ — търсене влиянието и на другите обективни фактори, влияещи на развитието на личността, респективно на психичните компоненти, които по отношение на контингента, насочил се към вечерно обучение могат да бъдат: особеностите на трудовата дейност, продължителността в прекъсването на образоването, насочеността на личността към продължаване на образоването и т. н. По този начин се разкриват реални възможности за изучаване на основните закономерности в развитието на зрялата личност и съответно намирането на специфичните особености и изисквания за педагогическото въздействие, на пътищата за реализиране постановката за непрекъснатото образование на трудащите се.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ациферова, Л. И., Психологические закономерности развития личности взрослого человека и проблема непрерывного образования, Психолог. журнал, т. 1, № 2, 1980 год, с. 52 и сл. 2. Льове, Х., Психология на обучении, С., Наука и искусство, 1979. 3. Степанова, Е. И., Л. И. Граванская, Микровозрастной подход к исследованию интеллекта взрослых, Психолог. журнал, т. 1, № 5, 1980 г. с. 54 и сл.
4. Ананьев, В. Г., Человек как предмет познания, Л., ЛГУ, 1968 г. 5. Психологические и психофизиологические особенности студентов, К., КГУ, 1977 г.

THE INFLUENCE OF AGE UPON THE CHANGE OF SOME PSYCHIC COMPONENTS

K. Zhelyaskov

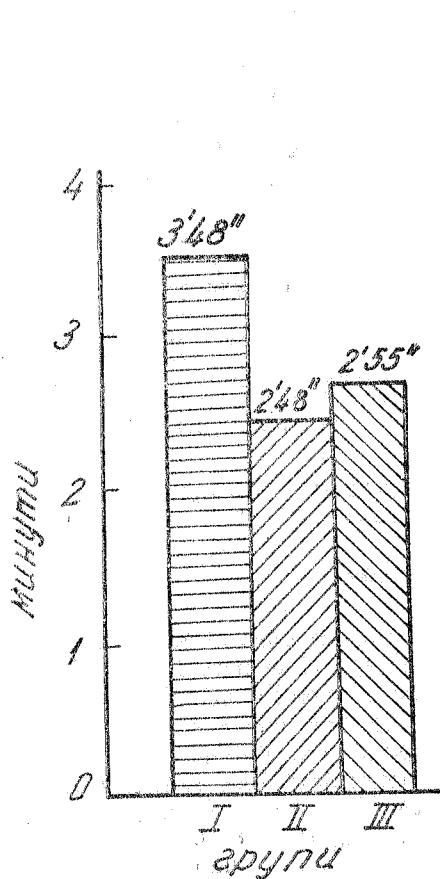
The results are presented of an investigation upon workers studying in evening classes. The changes in their thinking and memory processes as well as in the attention were diagnosed depending on the age of the subjects. Some main tendencies were revealed in the changes of the psychic components observed and a system approach is attempted in considering the horizontal and vertical development of the structure of the psychic activity with a view to a future scientific elaboration of the idea of permanent education of working people.

**ОСОБЕНОСТИ НА ВНИМАНИЕТО, ПАМЕТТА И МИСЛЕНЕТО
ПРИ ДЕЦА С ЮВЕНИЛЕН РЕВМАТОИДЕН АРТРИТ**

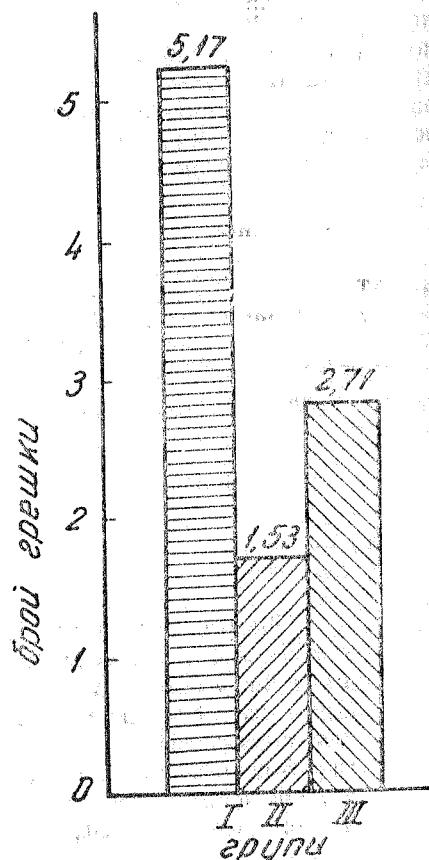
P. АРНАУДОВА Н. ВЕЛИЧКСВА, Т. МИЛКОВСКА—ДИМИТРОВА

Ювенилният ревматоиден артрит (ЮРА) е генерализирано придобито заболяване на съединителната тъкан. Клинически протича с хроничен, прогресиращ характер със засягане предимно на ставния апарат. Въз основа на клинични и клинико-лабораторни показатели са изработени кри-

Фиг. 1. Съсреточеност и устойчивост на вниманието

Средно време за изпълнение на задачата
(в мин.)

Допуснати грешки — средни стойности

терии, определящи 4 фази на активност на възпалителния процес: висока, умерена, минимална и неактивна (Бойкинов 1978 г.; Михайлова — 1976). За лечението на ЮРА няма лекарства, насочени към причинителите на заболяването, тъй като те все още не са доизяснени. Засега със сравнителна добър успех се прилагат гликокортикоиди, имуносупресанти, салицилови препарати, антималарици, златолечение, както и редица нови синтетични антиревматични химиотерапевтици. Прогресиращият ход на заболяването и „голямата“ терапия, прилагана в продължение на много години, оказва потискащо въздействие върху съединително-тъканния метаболизъм, върху психиката и физиката на болното дете. Обикновено децата преминават през всички фази на активност на процеса. Високата фаза на активност е сравнително по-рядко срещана, бързоходна, овладяваща се от лечението, докато останалите 3 фази протичат протрахирани.

Практически интерес представлява влиянието на болестния процес върху вниманието, паметта и мисленето при деца с ЮРА в умерена, минимална и неактивна фаза на процеса.

Изследвани са общо 30 деца — 18 момичета и 12 момчета на възраст от 7—14 години. От тях в умерена активност на процеса са 6 деца (20%); в минимална фаза — 17 деца (53%) и в неактивна фаза — 7 деца (23%).

Резултатите от изследването на вниманието (по метода на Пиерон-Розер) показват, че децата с ЮРА имат неустойчиво, бързо разсейващо се внимание. Изпълняват предложената работа по-бавно, отколкото техните здрави връстници и допускат значимо повече грешки. Устойчивостта и съсредоточеността на вниманието, както и темпът на психическата им активност е в зависимост от фазата на активност на болестния процес (фиг. 1). Най-бавно, при допускане на голям брой грешки, се справят с поставената задача децата с умерена активност на процеса, следвани от децата в минимална и неактивна фаза.

Обемът и точността на слуховото непосредствено запаметяване са изследвани по метода на А. Р. Лурдия — заучаване на 10 думи.

Наблюдаваните от нас 30 деца с ЮРА имат намален обем на паметта. Нормално заучаване на 10 думи до 5-то повторение на набора имат само 8 деца или 26,66%. Останалите 22 деца (73,34%) се затрудняват и след 10 повторения те не могат да заучат предложения материал.

Фиг. 2. Средни стойности за обем на паметта; защрихованите колони — средна успеваемост за фиксация; белите колони — максимална успеваемост

Представени според фазата на болестния процес, резултатите от обема на паметта (фиг. 2) показват, че той е най-малък при децата с умерена активност (I група) и най-голям при децата с неактивна фаза (III група). Личи, че най-близо до възрастовите норми, и то относно само на максималната успеваемост за фиксация са данните на децата с неактивна фаза на болестния процес.

Изследването на мисловните операции (анализ и синтез) е проведено по метода на В. М. Бехтерев — сравнение на понятия. От детето се изисква да каже по какво си приличат и по какво се различават предложени двойки понятия (напр. трамвай—автобус). Отчита се възможността да се отделят най-съществените признания за сходство и различие.

Резултатите от нашите изследвания показват, че децата с ЮРА в по-голям процент по-добре се справят със задачата да кажат съществени различия, отколкото сходства. Затруднението да се посочат съществените сходства показва слабост на способността към абстрактно, обобщено мислене и склонност към конкретизация, детайллизация. При някои от наблюдаваните деца сложното отношение „сходство“ между понятията се свежда към просто отношение „еднаквост“. На въпроса по какво си приличат село—град, дават отговор — „Те са еднакви, защото и в двете живеят хора“ или „ловецът и войникът си приличат, защото и двамата имат пушка“.

От изложените експериментални данни относно устойчивостта и съследоточеността на вниманието, обема и точността на слуховото непосредствено запаметяване, особеностите на мисленето проличава, че децата с ЮРА се затрудняват при изпълнение на умствени задачи. Имат забавен психичен темп, допускат много грешки при изпълнение на възложени задачи, което свидетелствува за изтощаемост, астения.

ЛИТЕРАТУРА

- Бойкинов, И. Н., Ревматоиден артрит в детската възраст, 1978 — автореферат на докторска дисертация. Бойкинов, И. Н., Т. Милковска—Димитров, И. Цонев, Явления на мезенхимната дисплазия у деца с ревматоиден артрит, Педиатрия, С., XVI, 1977, 302—309. Милковска—Димитров, Т. и съавт., Съединително-тъканни промени в макроскопски неизменна кожа при деца с ревматоиден артрит. Педиатрия, С., 1978, III, 112—118. Михайлов, Маджарова, Е., Значение на някои клиничко-лабораторни показатели при оценка активността на ревматоидния артрит в детската възраст. 1976, кандидатска дисертация.

1300 години България

КОРЕНИ НА БЪЛГАРСКАТА ДУШЕВНОСТ

(Психически облик на славянина)

ТР. ТРИФОНОВ, СТ. МИНКОВА

От върха на своята 1300-годишнина, устремен към бъдещето, българинът насочва взор и към миналото, изковало съдбините на България, стремейки се да разкрие нишките на душевността си, да прецени възлите на характерологията си. Интереси и желания се пораждат и формират сравнително бързо, но характерът не се променя лесно, столетия като бетонни възли чертите му се загнездват в душевността на хората, за да дирижират скрито техните постъпки, да спъват помислите им, даже и да умъртвяват понякога съкровените им склонности. В характера на българина има възли от черти, които го издигат до общочовешкото, има черти, с които той проявява своеобразието на българската нация, но има и черти, които му пречат да се изяви пълноценно. Народностни чувства, народностно съзнание, народностен характер — това е ония комплекс, който се е формирал в душевността на народа ни при определени исторически и класово-социални детерминанти в синтез с генезисните особености. Душевността на българина е своеобразен механизъм, изпълнен от образи и чувства, от мисли и потребности, от традиции и желания, от идеи и надежди, набраздени със слава и горчилка в историческото минало. Тази сложна психологическа амалгама е почерила сила и от корените на българската душевност, подхранвали я векове. А корените вятър не брули, мраз и гръмотевици до тях рядко достигат, с времето, като бетона от влагата, корените стават по-монолитни. Така е и с българската душевност — от слани попарвана, обгорявана, изпепелявана, 1300 години тя издържа на изпитанията на времето, защото корените ѝ, вплетени в бетонни възли, са жалонирали развитието на българина, съхранявали са пролятата му в битки кръв.

Психическият облик на славяните съдържа многообемна вътрешна монолитност, изявявана ту в битки с Византия, ту в благородно трудолюбие и отношение към гости и съседи и в една търпеливост, криеща зад себе си кондензирана духовна енергия. Най-типичното и исторически значимо за нас събитие, в което славяните разкриват своите качества, е идването им на Балканския полуостров и отношението им към тракийското наследство.

Всяко историческо събитие по своята същност обективира напластена психическа енергия и поставя начало за формиране на нова. С други думи, историческите събития изразяват масово кондензиирани настроения и страсти, помисли и склонности на народи, племена, държави и империи и маркират пътя на по-нататъшното им развитие или падение. Славяните идват на Балканския полуостров и до края на шестия век населяват почти всички земи. По това време патриархалното семейство у славяните търпи измененията на първобитния строй. Създадените племенни съюзи показват в известна степен

и залеза на първобитно-общинния строй. По мнението на историците те са преходна форма към робовладетелския строй. Този преходен период за славяните продължава няколко столетия, когато се извършва и формиране на душевния им облик, създават се традиции, вкоренява се религия. Племенните обединения чрез укрепване на връзките помежду им изиграват съществена роля и за трансформиране на голямата доза родова емоционалност в масова племенна психика и съзнание. Осъществява се своеобразен преход от групова психика, носеща корените на рода, към масова психика, носеща подплатата на оформени етнически връзки. Социално-икономическият процес на абсорбиране на рода от общината, на общината от племето и на племето от племенния съюз има не само историческо, военно и обществено-историческо значение, но е съпроводено и с изключително сложни, многофазни психически преобразования, осъзнаване на собственото аз, туширане на племенния зов и трансформацията му в сравнително по-общ монолитен дух. В този процес масовата психика се обогатява с нови компоненти, развиват се представи и образи, славянинът вижда, че богът на неговия род е бог и на други родове, което укрепва междуродовите връзки, издигайки ги на по-високо равнище.

Преживели разселването още през втория век от н. е., славяните стигат до Цариград, въпреки крепостите по днешните наши земи. Идването на славяните на Балканския полуостров съвпада с един от най-жестоките, физически и душевно тежки периоди за местните жители на тези земи и предимно за траките. Нахлуващите от север варварски племена унищожават не само културни ценности — паметници, градове, ателиета, театри, бани, но унищожават и семействата на беззащитните тракти. Готите напасят неимоверни щети на населението от тези земи, масово избиват и отвличат народ и добитък. Тракийският диапазон — демографски, душевен и физически — е намален до минимум, стеснен и душевно избледнял.

Анализирали заселването на славяните на Балканския полуостров, проф. Д. Ангелов посочва¹, че тракийското наследство е възприето и допълнено от славянския етнос, че славяните търсят влиянието и на византийската култура, а гръко-римският субстрат оказва влияние в различни насоки и преди всичко върху обрядите и празниците на славяните. Затова асимилационният процес спрямо траките е повече процес на взаимно проникване на културни, етнопсихологически и духовни компоненти, в основата на който лежи специфичната славянска черта — възприемчивост. Тази черта на славяните е типична за тях и не следва да се схваща като еднократен процес при еднократно възприемане на факти, а като сложен психологически масов феномен, обобщено качество, зад което стои гама от други психични особености на умственото развитие.

Специфична за славяните е т. н. непосредствена възприемчивост, основаваща се на силата и богатството на непосредствените сетивни възприятия, на развита сетивна степен на познание при наличието на правилна дозировка между интелект и чувства и на адекватно поведение спрямо факти и хора. Тази възприемчивост у славяните граничи с любознателността, явява се предпоставка за обучаемост — качества, които славяните показват още тогава в битките, отбелязани от хронистите. Йоан Ефески пише, че славяните — грубите люде, които не смееха да се покажат вън от гъстите

¹ Дим. Ангелов. Образуване на българската народност, НИ, 1971, С., 188.

гори и от засадените с дървета места, не знаеха какво е оръжие освен две или три лонхиди, т. е. къси копия за мятане, се научиха да воюват по-добре от ромеите.

Освен военното дело, славяните възприемат от Византия лозарството, издигат на по-високо равнище земеделието и скотовъдството, постепенно и уверено те развиват и обогатяват материалната и духовната си култура. Славяните възприемат от траки, римляни и византийци много ценности, без да загубят етническата си характерология. Абсорбирането на идеи, културни ценности, военна техника и земеделски сечива при славяните е един съзнателен процес, който не отрича, а обогатява самобитността им. Стабилността на етноса, устойчивостта на традициите съхраняват славянското начало, а свободолюбието на духа им и непосредствената богата възприемчивост са трансмисия за усвояване на новото от други народи.

За широтата и богатството на славянската възприемчивост говорят усвоените тогава от тях ковачество, металургия, дърводелство и създаваните бойни технически съоръжения от рода на т. н. „Овни“, „Костенурки“, понтоонни мостове и др. Всичко това предизвиква удивление у византийците, ярко изразено от техните хронисти в „Деянията на Димитър Солунски“. Не е безинтересно да цитираме извадки от този труд. „Това беше, възлюбени, най-голямата войска, която сме видели в наше време. . .“ „На другия ден те започнаха да приготвят бойни кули, железни овни, грамадни каменометни уреди и т. нар. костенурки, които заедно с каменометните уреди бяха покрити със сухи кожи. Но после. . . заковаха на тези съоръжения кървави кожи от току-що одрани волове и камили“ (Трето славянско нападение — 620 г.).

„На четвъртия ден, при изгрев слънце, цялото варварско племе извика в един глас и се втурна от всички страни към стената на града. . . И можеше да се види това странно явление: множеството оръжия като градоносен облак затъмниха слънчевите лъчи — така варварите изпълниха въздуха със стрелите и камъните, които хвърляха“ (Четвърто славянско нападение — 622).

„Тогава гражданите видяха това несравнено множество от варвари, цялото обковано в желязо, и наредените от всички страни каменометни машини, които се издигаха до небето, така че надминаваха по височина зъберите на вътрешните стени. Едни приготвяха така наречените костенурки с платове и кожи. Други возеха към вратите „овни“, които бяха направени от грамадни дървета и лесно подвижни колела. Трети приготвяха извънредно големи дървени кули, шести измисляха възпламенителни уреди. . .“ (Пето славянско нападение — 645—647 г.).

„Прочее поради това те приготвиха срещу вратите огненосни оръжия и никакви съоръжения. . . Накратко казано, това бяха неща, които никой от нашето поколение не е нито чул, нито видял, а на повечето от тях и досега не бихме могли да кажем имената.“

„И когато най-после се съмна, цялото варварско племе се вдигна и единогласно нададе такъв вик, че цялата земя се разтърси и стените се разклатиха. . . Те бяха стрелци, щитоносци, леки части, копиеносци, прашкари и техници.“ „А ето кое беше наистина най-голямото чудо, чудо на чудесата. Тези славяни злодейски измисляха и правеха отбранителни съоръжения и уреди, за да нападнат града. Един измисляше нови, непознати уреди, друг правеше новоизработени мечове и стрели. Всеки се ста-

раеще да си спечели по-добро име и да се покаже по-усърден от други и всички се съревноваваха да помогнат на племенните вождове.¹

Славяните излизат пред Солун с непознати за византийците оръжия, и то не от първобитен характер, по време на битките измислят нови, в момента на нападението проявяват изобретателност. Въоръженето на славяните не се е състояло само от копие, лък, стрели, меч и щит — това е история за тях. Когато славяните дошли на Балканския полуостров, те излизали на големи групи в битките, примамвали враговете в теснини и планини, понякога се маскирали край дърветата или се качвали на тях, стоели под водата с часове, като дишали с тръстикови масури — всичко това е било етап в начина на воюването им. За кратко време те овладяват съвременното за тогава въоръжение и излизат в битките равностойни на византийците. Славяните отлично са владеели способността и тактиката да отстъпват с цел да заблуждават врага и после да го поставят в обръч. Така те неведнъж са постъпвали с византийците.

Войнственият дух на славяните е само временно явление, той е бил средство, за да постигнат целта и да разгърнат миролюбието си в битуването. Те трябвало да водят битки с византийците не само за да се настанят по днешните наши земи, но и да ги запазят. Своите войнски качества славяните проявявали само когато било необходимо. По природа те били спокойни и уравновесени, доброжелателни и грижливи, жизнерадостни, непосредствени и сърдечни. Потвърждение за това можем да намерим не само от факти като този например, че не държали пленници дълго време, но и от поведението им през осмия век. Когато между прабългарите се водят остри борби за власт, славяните запазват равновесието на държавата, спасявайки я от външни нападения, без да се вилетат в интригите на ханския чертог. Хитростта на славяните не е дребнава, всекидневна, тя е свързана със славянската проницателност и се проявява при решителни моменти от живота и по време на война.

Качества като миролюбие, доброта и гостоприемство славяните притежават в ярко изразена степен. „Няма народ по-гостоприемен и приветлив, отколкото те“ — посочва немският писател Адам Бременски. За отношението на славяните към гостите в „Стратегион на Гсевдомаврикий“ четем: „Към чужденците, които идват при тях, са любезни и грижливо ги прекарват пострада поради небрежност на този, който го е превел, то онзи, който му го е предал, започва война срещу него, смятайки свещен дълг да отмъсти за госта.“ Добротата като качество у славяните, проявявано у тях към гости, пленници и съседи, е станала пословична.

Наред с хуманните качества доброта, миролюбие, гостоприемство, славяните формират у себе си редица войнски качества като смелост, храброст, жертвоготовност, които изявяват не само по време на нападенията срещу Византия, но и по-късно редом с прабългарите в битките за България. Може да се посочи, че войните на славяните срещу Византия усилват качествата на славянския войн.

Предпоставка за формиране на войнски качества у славяните е и тяхната издръжливост. Историци и писатели описват славяните като едри, здрави

¹ Цитирано по П. Петров и В. Гюзелев, Христоматия по история на България, т. 1, С., 1978 г., с. 41—45.

и издръжливи хора „... всички са снажни и извънредно силни“, „... те са многобройни и издръжливи, понасят леко жега и студ, и дъжд, и телесна голота, и недостиг на храна“¹ (Стратегион на Псевдомаврикий). Византийският историк Прокопий пише за славяните: „Всички те са едри и силни, цветът на лицето им не е съвсем бял, косите им не са нито руси, нито пък напълно черни, а по-скоро жълточервеникави.“ Арабският пътешественик Ибн-Фадлан отбележава: „Аз не съм виждал хора с по-съвършени тела от тях. Те са стройни като палми, румени и червени, много играви и живи“ (Из „История на Византия“).

Славяните били жизнерадостен народ, много весели. Имало определени дни, когато се събирали между селищата, черпели се с медовина, пеели и играели, младите се опознавали, после грабвали някоя мома, което до скоро се случваше у нас по сборове и седенки. Славяните се характеризират с богат диапазон от настроения с доминиране на положителните емоции. Първоизточник на положителните им настроения е не само битът, но и жизнерадостта им като етническа особеност, произтичаща от тяхната сила и енергия, макар че епохата, в която славяните идват на Балканите, се характеризира с мрачни и отрицателни настроения.

Групово-колективните настроения на славяните се раждат по сборовете, запазени и до наши дни. Там личността и родът са намирали своеобразна изява на духа. Настроението е имало разнострани значение. То е било не само емоционално състояние, но е играело и специфична ориентировъчна роля на человека сред обществото на другите. То е било и своеобразна изява на цялата психика. В тези масови дреши на славянските междуродови общини психическото зареждане е съпроводено и с предизвикване на нови емоционални състояния. На събори чрез подражание и внушение се усилва емоционалният заряд на индивида, осъществява се уеднаквяване на интересите, традициите стават по-устойчиви и трайни.

В онези времена между родовете е съществувала и вражда, и военни нападения, имало е омраза и даже изолираност, а всичко това става източник на широка гама от негативни масови настроения и емоции.

Психическият облик на славяните се разкрива и в техния бит. Начело на голямото патриархално семейство стои мъж. Славяните се занимават със земеделие, обработват земята с дървено рало, засяват пшеница, просо, занимават се със скотовъдство, отглеждат говеда, свине, кози, овце и по-малко коне. Риболовът заема съществено място в дейността им. Основни занятия са били грънчарството, ковачеството, строенето на лодки. Всички тези дейности са извършвани групово, раждали са широка гама от позитивни и негативни психични състояния, характеризиращи се с непосредственост и сърдечност. Обстановката и ситуацията са раждали един или други състояния на духа.

Съвместната работа, сравнително ограничените потребности на хората в славянската община, повторяемостта в бита са пораждали и стандартни психически преживявания у славяните, характерологията се е възпроизвеждала от поколение на поколение, колективното мнение е било функция на най-авторитетния в семейството. Психическият облик на славяните се изявява и в отношението им към религията. Тя отразява непосредствеността

¹ Цитирано по П. Петров и В. Гюзелев, Христоматия [по история на България, т. 1, С., 1978 г.]

на славяните, усетът им към потребностите: имат нужда от плодородие и си измислят такъв бог — Дажбог, обичат красотата и си създават богиня на красотата — Лада, почитат слънцето и негов бог е Сварог, а главният бог, творецът на мълниите е Перун. Редица качества у славяните се формират в религиозните обряди, жертвоприношенията, гадаенето, оброка. „Те не знаят нищо за съдбата — посочва хронистът, но когато пред тях се изпречи смъртта... те обещават, че ако се спасят, ще принесат на божия жертва за душата си... обещали, а след като избягнат опасността смятат, че именно чрез тази жертва са изкупили своето спасение“ (Из „История на Византия“).

Родовата община постепенно търпи промените на обществения строй. Частната собственост се развива, започва да се формира Азът с всички негови положителни за времето си страни и кълнове на бъдещи недостатъци. Макар че робството остава на страна от славяните, икономическото разслоение ражда, от една страна, едри земевладелци, бивши вождове завземали главния дял от плячките по времето на нападения, и от друга страна, бедни селяни, с малко имот и безимотни, работещи на чужда земя под аренда или като ратаи при земевладелците. Това разслоение поляризира и психическия облик на славяните — едрите земевладелци стават князе, разполагат с голямо количество земя, с много добитък, ползват се от придобивките на занятиите, семействата им постепенно се увеличават и се оформят своеобразни родове. Психологията на хората от тези родове се изгражда на основата на родово-етническото наследство и на наличното богатство. Чувството за гордост, типично за всички славяни, постепенно се поляризира, като се за силва у богатите и се притъпява у бедните, слага се началото на формиране на типични характерологични черти в различните прослойки. Докато традициите, обрядите, религиозните празници се запазват сравнително пълно за всички славяни, то характерът търпи влиянието на класовите различия.

При славяните не се стига до онези противоречия между богати и бедни, до каквите се стига в Рим и Византия. У славяните етническото е все още силно: въпреки икономическите различия, и у княза, и у бедния селянин, и у ратая се запазват общи народностни черти, изявявани по време на война, по време на значими празници и традиции, макар че бедният селянин все по-вече се затваря и няма възможност разкошно да посреща празниците. Ратаите не са се чувствуvalи така далеч от богатите, както робите от патрициите. Нещо повече, те са се големеeli помежду си, че служат на знатен и богат господар — черта, която се запази у българския ратай до преди 50 години.

Ако трябва да вникнем по-дълбоко в психическите различия между славяните, не е трудно да се открият съществени различия в мотивацията, интересите и насочеността на различните класови групировки. Интересите на бедния селянин все повече се ограничават в запазване на собственото огнище и имот, а интересите на военно-племенната аристокрация са насочени към увеличаване на богатството, към умножаване на културните придобивки и засилване на разкоша. Върху основата на това възникват различия в самосъзнанието у едините и у другите — при богатите расте самочувствието за собственото аз, разцъфтва личността, а бедните се затварят в себе си, за да се изявят по-късно във въстания и ереси.

Миролюбиви и войнствени, славяните успяват да запазят заветите земи и да се съхранят като цяло, макар и в рамките на Византия, успяват да живеят в мир с траките и когато племенният вожд на аварите, довел своето

племе от Азия и завладял земи от Европа, пожелал да наложи данък на славяните, славянският вожд Дорвент заявява: „ . . . че никога човек под слънцето не може да преодолее тяхната сила.“

Със своя бит и душевност славяните полагат най-солидната, най-здравата основа в бита и душевността на българина. Славяните са най-масовият етнически компонент, който се включва и изгражда българската народност и я характеризира физически и психически. Със своята многобройност и психическа релефност славяните се налагат в среде другите етнически групи и стават стожера на българската народност, националност и душевност.

THE ROOTS OF BULGARIAN MENTALITY

(Psychic make up of the slavs)

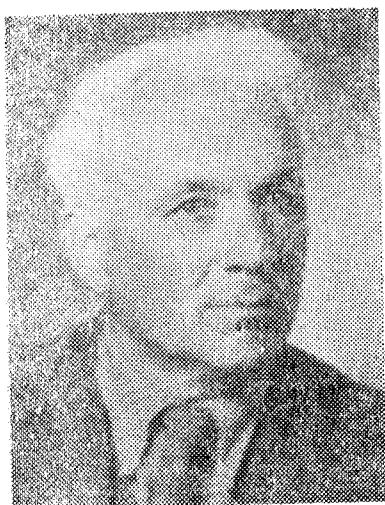
T. Trifonov, St. Minkova

Some mental traits are presented by which the slavs prevail upon pra-Bulgarians and Thracians becoming so she main pillar of the Bulgarian mentality. That are first of all: a deep realism in thinking and evaluation of facts and relationships, straightforwardness of the behaviour, restraint in the relationships with people, and bravery in battles, immediate receptivity and susceptibility to learning and development („they learned to fight better than Byzantines“ writes the ancient chronicist). The slavs are shown as bearers of humane traits such as peaceableness and hospitality, goodwill at the contacts with the culture and the way of life of Byzantines.

История на психологията

На 30 септември 1981 година българската общественост ще чествува 100-годишнината от рождениято на големия български учен академик **МИХАИЛ ДИМИТРОВ**, виден представител и теоретик на философската, психологическата и историческата мисъл у нас.

Академик Михаил Димитров — ЖИВОТ И ДЕЛО

Навършват се сто години от рождениято на акад. Михаил Дафиничев Димитров, един от най-изтъкнатите български психологи, философи и историци, живели и творили през първата половина на нашия век. Той е роден на 30 септември 1881 г. в с. Чупрене, Белоградчишко, в семейство на малоимотни земеделски стопани. След завършване на основното училище в селото той постъпва като ученик в Педагогическото училище в гр. Лом, където отначало получава стипендия, а после след отнемане на стипендията си осигурява издръжката като частен учител. През 1902 г. след за-

вършване на Педагогическото училище е назначен за учител в с. Брегово, Видинско, обаче в края на учебната година е уволнен поради проявени прогресивни разбирания. Подтикван от своя стремеж към по-високо знание, той заминава за София, където се записва студент по философия. Обаче през 1905 г. той е изключен от университета поради участие в студентски вълнения по това време. Тогава заминава за гр. Берн, Швейцария, с намерение да продължи образоването си, но поради липса на средства е принуден да се завърне наскоро и да се запише студент в Загребския университет, където завърши семестрите си. След това, през 1907 година, се завръща в София, за да положи изпитите си за завършено висше образование по философия.

През есента на същата година той е назначен за учител в прогимназията в гр. Ямбол, а след като отбива военната си служба е учител в гр. Севлиево. След участието му като запасен офицер във войните през 1912—1913 и 1915—1918 г. постъпва в I мъжка гимназия в София. От там той е командирован в Народната библиотека, където остава до избирането му за асистент по психология в Софийския университет през 1921 г.

От това време, когато се записах студент по философия и педагогия (тогава те бяха обща специалност), датира личното ми познанство с Михаил Димитров. Той водеше лабораторните упражнения по психология, но същевременно четеше цикъл лекции върху психологията на усещанията, която област беше главен обект на вниманието му и при лабораторните занимания. Благодарение на внимателното му отношение към всички студенти и голямата му ерудиция той се ползуваше с уважението и симпатиите на всички нас. Но поради своите политически схващания, а също и поради обстоятелството, че беше асистент на по-младия от него титулляр на катедрата по систематическа философия и доцент по психология Сп. Казанджиев, М. Димитров прекара необичайно дълъг период като асистент в продължение на 20 години, докато през 1941 г. беше избран за частен хоноруван доцент към тази катедра.

При условията на народната власт за него се откриха благоприятни перспективи. През 1946 г. той е извънреден професор, а през 1949 г. — редовен професор при тази катедра. През 1946 г. е избран вече за редовен член (академик) на Българската академия на науките, където е секретар на тогавашния Философски и право-стопански клон на БАН (1947—1949), а след това подпредседател на БАН (1949—1956) и директор на Института „Ботев—Левски“ при БАН (1956—1959). След основаването на Съюза на научните работници през 1945 г. той е негов председател до 1960 г., което беше знак на признание за неговата научна и обществена дейност. За това признание свидетелствуват и високите отличия, с които беше удостоен: „Народен деятел на науката“ (1963), „Заслужил деятел на науката“ (1956), „Лауреат на Димитровска

награда“ I ст. (1950), ордени „Георги Димитров“ (1951), „Народна република България“ I ст. (1959), медал „За наука и изкуство“ златен (1949). Голямо признание доби неговото дело и в двете тържествени чествувания на 70- и 75-годишнината от живота му (1951 и 1956 г.).

Както при по-неблагоприятните условия в миналото, така и в условията на изграждането на социалистическото общество акад. М. Димитров развива оживена и разностраница научна дейност. Главните области на тази дейност са философията, психологията и историята на Българското Възраждане. Но несъмнено централно място заемат неговите интереси към проблемите на психологията, които дават отпечатък и върху трудовете му в другите две области. Той е първият и единственият от университетските преподаватели, който през двадесетте и тридесетте години на нашия век води занимания само по психология, когато всички други се занимават с нейните проблеми покрай другите си интереси към философията и педагогията. Тогава той единствен между преподавателите в специалност „Философия“ стоеше на диалектико-материалистически позиции. Неговите интереси към психологията се проявяват не само в преподаванията му, не само в специалните психологически изследвания, но и в публикациите му (както най-ранните, така и по-късните), върху делото и личността на Хр. Ботев и другите борци за националното и освобождение и за културен наследство.

Без да си поставям задачата да разглеждам неговото научно творчество по същество, което е обект на другия поместен тук материал (на други изложения), ще очертая само главните насоки на заниманията и

публикациите му в областта на психологията и в близките до нея сфери.

Специалните психологически публикации на М. Димитров са посветени главно на два основни проблема: психологията на смеха и психологията на ейдетизма. Още преди да постъпи в Университета, през 1910 г. той публикува две статии — едната върху смеха (физиологически очерк) в сп. „Естествознание“ (кн. 5 и кн. 6), а другата върху „Гъделичкането“ (психофизиологически очерк) в същото списание (кн. 3, 4 и 7). Този интерес към явленията на смеха се отразява по-късно в неговата монография „Психофизиология на смеха“ (1924/25 г.), основана на експериментални изследвания, при които ние, тогавашните студенти, бяхме „опитни свинчета“ в психологическата лаборатория на ул. Шипка № 4, където се помещаваше специалност „Философия“.

Втората специална психологическа проблемна област се отнася до сравнително още по-малко изследваното явление на ейдетизма. Върху основата на грижливи изследвания, с опитността на голям експериментатор М. Димитров разработи различни аспекти на това явление и публикува няколко студии предимно в годишниците на СУ, които са важен принос в нашата и в световната литература по този проблем.

Както със своята преподавателска дейност, така и с научните си трудове върху тези две проблемни области акад. М. Димитров е един от авторите, които имат заслуга за утвърждаване пътя на експерименталната психология в нашата страна. И по-късно, когато той се отдае главно на проучвания върху живота и делото на Хр. Ботев, неведнаж е споделял желанието си да се върне отново към експерименталните психологически изследвания, но не успя

да стори това. Но по тази линия тръгна един от неговите ученици — Ив. Нетов, който разработва други страни от психологията на усещанията.

Друга проблемна област на психологията, доближаваща се до някои въпроси на философията, се разработват в няколко негови студии и статии върху психоанализата, която по онова време имаше редица застъпници и в нашата страна. В тези трудове М. Димитров прояви своите качества на задълбочен критик и остръ полемизатор. Специално трябва да се отбележат публикациите му срещу опитите на Ив. Кинкел да представи психоанализата като допълнение на марксизма и да обяснява обществените явления чрез учението на З. Фройд. Също така той отправи страстна критика и срещу други автори, които обясняваха литературното творчество и личността на писатели като Л. Толстой, П. К. Яворов и др. в светлината на психоанализата, представяйки ги като някакви психопати. Може да се каже, че М. Димитров беше не само един от първите, но и най-значителният критик на психоанализата и нейните приложения в областта на социалните и литературните явления.

Във връзка с тази проблематика трябва да се каже и за борбата му срещу схващанията на Фр. Нитче (Нитче като идеолог, 1938, 128 с.), а на тази основа и срещу идеологията на фашизма, която той води последователно от марксистко-ленински позиции и която даде дълбоко отражение в редица публикации на други прогресивни наши автори. Например само по повод на посочената книга за Нитче се явиха повече от десет благоприятни отзиви в периодичния печат у нас, и точно в навечерието на Втората световна война.

Без да се спирам на приносите на акад. М. Димитров чрез изследванията и публикациите му върху живота и делата на големите фигури на Възраждането и националноосвободителните борби, трябва да се каже, че и в тях той се прояви не само като грижлив изследовател-историк, но и като психолог, който вещъ очертава психологическата им характеристика. Това особено се отнася до многобройните му трудове за Хр. Ботев, в които ярко се описва неговата богата личност като поет и революционер, като общественик и журналист. В някои от тези трудове се дава психологическата атмосфера, в която са работили нашите борци за свобода и справедливост. С това той бележи етап в развитието и на социалната психология в България, което постига дори и в своето експериментално изследване за смеха, като разкрива неговата обществена природа.

Психологическата култура и способност за психологически анализи се проявяват и в някои от научно-популярните публикации на М. Димитров, в рецензиите и отзивите за различни публикации, например за Ив. Хаджийски, за Г. Бакалов и др.

С някои свои психологически трудове той дава възможности за изводи и в областта на педагогическата психология, като например за необходимостта учителите да познават психологията на ейдетичните явления у децата. Той беше записал интересен материал върху въпросите, които децата задават, обаче той остана непубликуван.

Обществената дейност на Михаил Димитров започва с неговото участие в марксически кръжок в Ломското педагогическо училище, изявява се чрез записването му през 1920 г. в социалдемократическата партия; а накърно след това при нейното разцепление — в Комуни-

стическата партия. През онова време той публикува няколко статии под псевдонима Дафин Кичев, посветени на критика на партиите в България, по-специално на водачите на социалдемократическата партия (Ш. С.), а също и дава първите си публикации за Хр. Ботев (Хр. Ботев, Идеи, личност, творчество, 1919). Както тогава, така и по-късно, до най-ново време той сътрудничи на периодичния печат с редица статии върху актуални обществени проблеми.

Като председател на Съюза на научните работници в НРБ той има авторитет на учен не само в нашата страна, но и в други страни, особено в Съветския съюз. Участвувал е в XI международен психологически конгрес в Париж през 1937 г., а през 1946 взема участие в Славянския конгрес в Белград. Във връзка със своята изследователска дейност е бил на командировка в Париж (1926—28), в Будапеща (1947), в Москва, Ленинград и Одеса (1948), в Румъния (1950) и др.

По повод честването на 70-годишнината от раждането на акад. М. Димитров акад. Тодор Павлов направи вярна характеристика на личността му с думите: „... Винаги сме оставали дълбоко изненадани и възхитени от оная безпримерна скромност, която е природно присъща на големия наш учен, от неизменното му желание да не се шуми около неговата личност, от неговото безкрайно внимание, педагогически такт и умение да работи с млади и стари културни и научни работници, да ги увлича във всеотдайна и вярна служба на истината, краткотата, доброто, справедливостта...“

И наистина, М. Димитров оставил трайна следа не само с богатото си научно творчество, но и със спомените за една привлекателна, обаятелна личност.

Г. ПИРЬОВ

Академик МИХАИЛ ДИМИТРОВ КАТО ПСИХОЛОГ

ИВ. НЕТОВ

Акад. Михаил Димитров е виден представител и теоретик на марксистческата психологическа и историческа мисъл у нас. Той е и изтъкнат ботевовед. Съв своето научно дело и дългогодишната си преподавателска работа в Софийския университет „Климент Охридски“ М. Димитров има големи заслуги за развитието и преподаването на материалистическата психология. А. Бънков пише за него, че по проблемите на психологията той „има определен възгled и върви по свой собствен път“. „Той не е само психолог-теоретик, но и психолог-експериментатор“.¹

В областта на психологията М. Димитров се е занимавал с многобройни проблеми. Той подлага на обстойна и задълбочена критика човеконенавистническата психология и практика на расизма, обявява се срещу психоаналитичната теория на Фройд за несъзнателното в отделните сфери на живота.

За отбележване е, че М. Димитров е един от първите критици на фройдизма у нас. Още през 30-те години той се насочва срещу възгледа за безсъзнателното и неговата роля за съзнанието в психоаналитичната теория на Фройд. В тази връзка авторът отхвърля като несъстоятелно казаното от Фройд за наличието на сексуални нагони у детето през първите години от неговия живот. На твърдението на психоаналитиците, че Фройд уж открил безсъзнателното, М. Димитров отговаря, че той не го е открил, „а е изказал само една хипотеза за съществуването му“. При това не само Фройд, но и мнозина други автори, които са работили преди него, също допускат съществуването на безсъзнателен психизъм у человека. Но доколкото „безсъзнателното си остава безсъзнателно, то не е още душевна действителност, а повече или по-малко остроумна хипотеза“.²

Особено важно значение за психологическата наука имат изследванията на Михаил Димитров специално върху смеха и ейдетичните явления у хората.

Неговият труд под заглавие „Психофизиология на смеха“ е изграден върху впечатителни по своя размер и всеобхватност експериментални данни. В него авторът прави задълбочени и оригинални изводи за същността и особеностите на смеха.

М. Димитров се насочва към изясняване на схема в неговите разнообразни форми на изява. Той изтъква, че при класификацията на смеха не може и не бива да се тръгва от физиологическите особености на това явление. Доколкото е физиологичен процес, смехът е един и същ при всички случаи на неговото възникване. Различията в отделните форми на смеха произтичат от субективната страна, от афекта и емоцията, които се изразяват чрез него.

Разбира се, смехът според М. Димитров не изразява само отделни афекти или отделни емоции у человека. „Той, ако може така да кажем, изразява едва ли не всичките емоции и настроения. Смехът е универсален изразител и из-

¹ А. Бънков, Насоки на българската психологическа мисъл, сп. „Философска мисъл“, 1946, кн. 4, с. 63.

² М. Димитров, Психоаналитичното учение на Фройд, сп. „Философски преглед“, 1930, кн. 2, с. 135.

ключително изразно движение³ — изтъква авторът.

М. Димитров прави разграничение между смях и усмивка. В обикновения си живот често говорим за смях и тогава, когато имаме най-елемтарна усмивка. Някои автори говорят за смях при най-дълбока степен на идиотизъм. Това според М. Димитров не е смях в буквален смисъл. Авторът изтъква, че не трябва да смесваме изразните средства с мимиката на емоцията, каквато е характерна за усмивката. При смеха — както и при останалите афектни състояния — има определени изразни движения, съставляващи тялото на самата емоция, с които той фактически е свързан.

Необходимо е да добавим, че М. Димитров държи сметка за обществения произход на смеха като специфично човешко явление. Опирайки се на данни от изследванията на Дарвин, Романес и Соколовски, М. Димитров обръща внимание на значението на биологичните предпоставки у някои животни, напърво място у маймуните, за възникване на смеха у человека. „Смехът“ у маймуните според него обаче все още не е смях в точния смисъл на думата, както у человека.

Появата и развитието на смеха у детето според М. Димитров върви успоредно с появата и развитието на емоционалния му живот. Върху основата на собствени наблюдения авторът стига до извода, че общото настроение у детето първоначално се изразява по-скоро с усмивката. Но още при тая степен от своето развитие детето, ако бъде слабо ощипано по коремчето, погъделичкано или слабо уплашено, се смее по същия начин, както и възрастните хора. Върху тая основа по-късно се развиват отделните форми на смеха, които са характерни за възрастния човек. „Първите признания на щастливото настроение у детето — казва авторът — са своеобразният блъск на очите и лекото приповдигане ъглите на устата; след това иде ясно оформлената усмивка и после смехът“⁴.

Изяснявайки отделните форми на смеха, М. Димитров поддържа, че на смеха, възникнал под влияние на отрови, не може да се гледа изключително като на физичен смях, както смятат някои автори. Ефектът от употребата на алкохола според М. Димитров показва, че смехът, възникнал под влиянието на отрови, действително не се преживява от человека като чисто физичен смях. Той поддържа, че дори смехът у душевно болните не всякога е чисто биологичен смях.

В класификацията, която прави на отделните форми на смеха, М. Димитров поставя най-напред радостния, а след това нервният смях у человека. Авторът приема, че нервният смях е много по-сложно явление от радостния, въпреки че този смях от към определеността на емоциите е победен от него. „Под нервен смях се разбират всички онни случаи — казва М. Димитров, — когато човек се смее под влияние на страх, неловкост, гняв, боязнь и пр., въобще под влияние на афекти и вълнения, които обикновено извикват определени инстинктивни реакции⁵. Към нервния смях авторът отнася и смеха под влияние на гъделичкане, студ, болка и т. н.

М. Димитров приема, че съществуват два обобщени случая, при които се наблюдава радостен смях. В единия случай възникването на смеха става при освобождаване след продължително стеснение и напрежение. Тук се

³ М. Димитров, Психофизиология на смеха, Год. Соф. унив., 1924, с. 10.

⁴ Так там, с. 238.

⁵ Так там, с. 21.

отнася смехът у децата при пускането им от час, смехът у войниците при освобождение след продължително упражнение и т. н. Според него „тук са по-благоприятни за смеха средните по своята интензивност състояния, но не и крайно интензивните“. Авторът търси и друг, вторичен момент за възникването на този смях, който по някакъв начин „изразява отишението на человека към предстоящата почивка или напускане на клас“: „Необходимо е известно предуслышане, предвкусане на това, което ни предстои.“⁶

При втория случай М. Димитров изхожда от твърдението на отделни автори, че за възникването на смеха е необходимо внезапно усилване на радостта. Според него този момент не може да обхване всичките поводи за смеха. Човек се смее дори и тогава, когато е изключено каквото и да е състояние на изненада или внезапност. Анализирали много случаи, М. Димитров стига до извода, че едно от условията за възникване на смеха е в това, „щото радостта да достигне до известна висота, да получи формата на афект“. Това условие „обединява всички случаи на радостния смях“⁷.

При изясняване на комичния смях М. Димитров изхожда от предпоставката, че това е най-често срещаната проява на смех у человека. Съществено за него е, че той е мотивиран от особено емоционално състояние — от емоцията за комичното. Анализирали резултатите от своите изследвания по експериментален път, М. Димитров стига до извода, че в съзнаването на комичното лице непременно е подчертан някакъв емоционален момент. При комичния смях винаги долавяме, че в душата на комичните лица „нешто става“ — казва авторът. — В едни случаи това „нешто“ е напълно ясно: наблюдателят може точно да каже, какво именно изпитва дадено лице — радост, страдание, гняв и т. н., а в други случаи той смътно долавя никакво вълнение.⁸

Друго общо положение, до което стига М. Димитров, е, „че комичният смях се явява дотолкова, доколкото заставаме като свидетели пред комичното събитие“. В случая става дума за „свидетели на вълненията на комичните лица“. Някои си „представяят“ вълнението на комичното лице или пък го „долавят“, „усещат“, „мислят“ и т. н. Според М. Димитров „положението на свидетел“ за появата на комичния смях „е най-удобно за съзерцателно отношение към явленията и нещата“⁹.

В последна сметка М. Димитров стига до извода, че комичният смях „се отразява предимно върху органния живот и веселостта е повищено органно самочувствие“. Авторът добавя, „че този елемент на комичната емоция — повишеното витално чувство, — като се държи на известна висота, добива трайността на настроението и тогава всяко впечатление приема оттенъка на комичното“¹⁰.

Резултатите от проучванията на М. Димитров върху проявите на ейдемизма съставляват друг голям принос в областта на психологическата мисъл у нас. Главните негови трудове, в които намират кристализиран израз обобщават:

⁶ Пак там, с. 33.

⁷ Пак там, с. 36.

⁸ Пак там, с. 98.

⁹ Пак там, с. 100.

¹⁰ Пак там, с. 106.

щенията и изводите от многогодишните му експериментални проучвания, са „Психофизиология на спонтанния ейдетизъм“ (1931), „Движение на цветовете при спонтанния ейдетизъм“ (1934), „Просветяване и затъмняване при спонтанните ейдетични образи“ (1937), „Явления и проблеми при обагряне на отделен ейдетичен образ (1945) и др.

В психологията се говори за преднамерен и спонтанен ейдетизъм. Преднамереният ейдетизъм се характеризира с участие на волята при извикването на ейдетичните образи в съзнанието на отделния човек. По-труден за изучаване върху експериментална основа е спонтанният ейдетизъм. Някои автори дори поддържат, че при него изобщо не е възможно приложението на експерименталното изследване.

За отбелоязване е, че М. Димитров се насочва към изясняване тъкмо на спонтанния ейдетизъм. Характерно е, че в изследванията си авторът върви по свой собствен, самостоятелен път. С тях той доказва, че посоченото убеждение относно изучаването на спонтанния ейдетизъм е неправилно, както и обстоятелството, че този ейдетизъм „крие в себе си множество проблеми, чиято разработка може да ни улесни при разрешаването на общия въпрос за характера и природата на ейдетичните явления.“¹¹

Сходство на ейдетичните субективно-нагледни образи в сравнение с така наречените послеобрази М. Димитров вижда в това, че и те подобно на послеобразите при отворени очи се оказват видимо проецирани вън от лицето, което ги „възприема“, т. е. като локализирани в пространството. Ейдетичните образи в областта на зрителното сетиво, за които в същност говорим, обикновено възникват под формата на картини — в две пространствени измерения. За екран или подложка, върху която се проецират, обикновено служи стената, а при затворени очи — тъмният фон на зрителното поле. Уедни и същи лица обаче могат да се наблюдават прояви на ейдетизъм и в други сетива. В изследванията си М. Димитров е попаднал на лице с прояви на ейдетизъм в областта на всички сетива.

Ейдетичните явления според М. Димитров се доближават до послеобразите по начина на тяхното възникване в съзнанието. За разлика от послеобразите обаче, каквито можем да имаме след прекратяване на предметните въздействия върху сетивните ни органи, ейдетичните образи могат да бъдат извикани в съзнанието на човека и по-късно. Това показва, че ейдетичните образи трябва да бъдат разглеждани като по-особени представи.

Засягайки характерните отличия на ейдетичните явления, М. Димитров сравнява с една особеност на послеобразите, за които е в сила законът на Emmert. Този закон гласи, че „послеобразът се увеличава (или намалява) пропорционално на отдалечаването (приближаването) на подложката, върху която е проециран“¹². Авторът отбелоязва, че ейдетичните образи също се менят, когато отдалечаваме или приближаваме подложката, върху която ги проецираме, но не следват строго закона на Emmert'a. Обикновените представи изобщо „не се менят в зависимост от разстоянието, на което ги мислим“. Според М. Димитров ейдетичните явления заемат средно място в това отношение¹³.

¹¹ М. Димитров. Психология на спонтанния ейдетизъм, Год. Соф. унив., т. XXII, 1931, с. 4.

¹² Пак там, с. 6.

¹³ Пак там, с. 9.

Понякога ейдетичните образи, вместо да възникнат под формата на картина върху подложка, могат да бъдат обектизириани като съществуващи в пространството предмети или хора. В тези случаи те се доближават до халюцинациите. За разлика от истинските халюцинации обаче човек обикновено си дава сметка, че това са негови субективни образи. При истинските халюцинации, каквото се срещат при болестни разстройства на съзнанието, човек не може да стори това. Той ги счита за действително съществуващи неща.

М. Димитров обръща внимание върху това, че халюциационните представи с религиозно или мистично съдържание специално у северните хора, възникващи върху ейдетична основа, най-често биват смятани от тях за действително съществуващи неща. Авторът пише: „Ако човек живее през северна епоха — каквато е тази на средните векове, — той не може никога да открие субективния характер на образите, който му се явяват. Те ще бъдат проява на свръхестествени сили и тъй като по логиката на северния човек за последните е възможно всичко, той няма да има никога повод да се усъмни в обективния им характер. В такава епоха откриването и описание на ейдетичните явления не би било възможно.“¹⁴

Характерно е, че М. Димитров започва изучаването на спонтанния ейдетизъм в един момент, когато не се виждат „нито набелязаните пътища на изследването му, нито ясно изразено съзнание за необходимостта от по-добро изследване“. До този момент спонтанният ейдетизъм „е отбелязан като повече или по-малко любопитно явление“¹⁵.

Опитът с изследванията на М. Димитров показва, че съществуват определени случаи, при които е невъзможно да се предвиди кога и как ще се яви даден субективен образ от ейдетично естество. Субективните образи от споменатия тип е невъзможно да се изследват експериментално. За изследователя остава да се задоволи при тях с описанието, което му дават самите опитни лица. Тези описания понякога са много ценни, но те крият в себе си и условия за неточност.

М. Димитров се опира на обстоятелството, че съществува и друга възможност, когато образът се извика най-напред волево, а като следствие от неговото появяване започват редица спонтанни промени в неговото съдържание („движение на образите“), които могат да бъдат изследвани експериментално. Това авторът нарича предизвикан спонтанен ейдетизъм, при който волевото усилие се ограничава до извикването само на първия образ. И тъкмо този предизвикан спонтанен ейдетизъм е обект на обстойно експериментално изследване от видния български психолог.

Извикания с волево усилие ейдетичен образ, който е изходен момент за спонтанно възникване на нови ейдетични образи, П. Димитров нарича инициативен образ. Авторът говори и за спонтанна или ейдетична верига, в която се изразява съвкупността от тези нови ейдетични образи, възникващи в определена последователност. Под еволюция на образите авторът разбира такова състояние, при което един образ са трансформира в друг, последният минава в трети и т. н. А под развитие на образите той разбира ония случаи, при които те не се трансформират в качествено нови образи, а само търпят промени по отношение на своя размер, на мястото си върху подложката и т. н.

¹⁴ М. Димитров, Психология на спонтанния ейдетизъм, с. 13.

¹⁵ Так там, с. 36.

М. Димитров се насочва към изясняване по експериментален път специално на цветните явления при спонтанния ейдетизъм. В изследванията си по този въпрос той попада на значителни различия, които са характерини за така наречените от него „субективни цветове“ при ейдетизма у отделните хора. Индивидуализацията в това отношение според него все пак „не стига до размери, които да закриват общите черти на тия явления“. „Тази индивидуализация — изтъква авторът — се дължи по-скоро на обстоятелството, че едни особености на ейдетичните явления се проявяват в най-чист вид у една група лица, докато други особености на същите явления и при същата група лица едва се забелязват или се забелязват само в отделни моменти. И обратното: това, което у една група лица се оказва случайно, то е типично за друга група.“¹⁶

Изводите от своите изследвания, които авторът прави, се отнасят до твърде деликатни проблеми на психофизиологията на цветовете. Касае се за оригинални изводи по въпросите за смяната на отделните цветни фази в ейдетичната верига, за условията, от които зависи траенето на една или друга цветна фаза, за количественото съответствие между фазите на отделните цветове, за симултания контраст в областта на ейдетичните явления и т. н.

Трудът на М. Димитров „Просветление и затъмняване на спонтанните ейдетични образи“ е продължение на отпечатаните от него преди това обобщения на резултатите от изследванията върху спонтанния ейдетизъм. Повод за проучване на въпросите, поставени в този труд, му дава едноявление, на което той в хода на своята работа попада. М. Димитров констатира, че цветът, характерен за редица спонтанни образи, е подложен на известни колебания, които се означават от участниците в опитите с думите „светъл“, „ясен“ или „тъмен“. В серия от образи една част от тях се описват като ясни, а друга част — като тъмни, неясни.

Отначала авторът, както той сам казва, бил склонен да мисли, че с обозначаването като „тъмни“ или „неясни“ за образите участниците в опитите разбираят слабо очертани образи. Едва по-късно, когато прави от същото явление предмет на специално изследване, той разкрива истинския смисъл на това, което се означава с думите „ясни“ или „тъмни“ образи. Okаза се — пише авторът, — че под „ясни образи“ се разбират образи, чийто цвят заедно с потъмняването е силен. Изследването на М. Димитров има за задача да изясни периодичното колебание на наситеността на цветовете при спонтанната смяна на образите. Независимо от това обаче в хода на изложението авторът, ръководен от определени съображения, запазва дадените от участниците в опитите описание на образите като „ясни“ или „тъмни“¹⁷.

Просветлявания и затъмнявания според М. Димитров се наблюдават при образи както с хроматичен, така и с ахроматичен цвят. Констатацията на автора е, че по отношение на просветляванията и затъмняванията на цветовете при ейдетичните образи се наблюдават индивидуални отклонения у отделните участници в опитите. Едновременно със затъмняванията и про-

¹⁶ М. Димитров, Движение на цветовете при спонтанния ейдетизъм, Год. Соф. Univ., т. XXX, 1933—1944, с. 7—8.

¹⁷ М. Димитров, Просветление и затъмняване на спонтанните ейдетични образи, Год. Соф. Univ., т. XXXII, 1936—1937, с. 3.

светляванията на образите при последователна смяна се забелязва и друго явление — изчезване на образите.

Изследванията на М. Димитров показват, че за много лица затъмняванията, просветляванията и изчезванията на образите се сменят последователно. Авторът изяснява условията, от които зависи съотношението между затъмняванията, просветляванията и изчезванията. Той се спира между другото и на нагаждането на очите, като установява, че при затворени очи надмощие имат затъмняванията, процентът на изчезванията при хроматичните цветове се покачва в сравнение с процента при ароматичните.

Друга страна, която М. Димитров изучава, е мястото на описаните явления (затъмняване, просветляване и изчезване) в спонтанната верига. За осъществяването на всяко едно от тези явления той различава кратки и дълги периоди. Основни периоди според него са тия, през които дадено явление се повтаря много пъти, а при дружи — останалите периоди. Авторът стига до извода, че макар и трите явления „да са подложени на взаимни влияния и да текат успоредно, тяхното концентриране не всякога пада върху едни и същи основни периоди; нерядко основният период за просветляванията е две, за затъмняванията — три“¹⁸.

В друг труд — „Явления и проблеми при обагряне на отделен ейдемичен образ“, както показва самото заглавие, М. Димитров се занимава с някои моменти и произтичащите от тях проблеми при обагряне на отделен ейдемичен образ. Тук ще се съобразяваме с терминологията на автора, който вместо за цветове говори за „бои“. Смяната на ейдемичните бои според него „ни се разкрива с особена динамика, отличаваща се с по-бърз или по-бавен темп в зависимост от индивидуалността на човека“¹⁹.

Изследванията на М. Димитров в това отношение показват, че при някои от опитните лица ейдемичният образ се проявява не в характерните за него паметни бои, а в сива боя. Като подбира такива лица, при които необагрената фаза е постоянно явление при извикването на образа, авторът прави опит да установи времето, през което трае тази фаза. Съкратяването на необагрената фаза според него се постига чрез произнасяне името на паметната за образа боя през времето, докато опитното лице прави усилие да извика образа.

Значително място в своя труд М. Димитров отделя на въпроса за смесване на боите, които се извикват в съзнанието по споменатия начин направо върху ейдемичния образ. Изследванията на автора са отправени в две посоки: първо, смесват ли се ейдемичните образи и реалните бои и второ, смесват ли се ейдемичните бои помежду си. Авторът установява, че при една част от опитните лица „между боята на образа и боята на подложката не се забелязва смесване“. При други лица „се забелязва по-голямо взаимодействие между боята на подложката и боята на образа“. При останалите три лица „тенденцията към смесване между боята на подложката с боята на образа се засилва“²⁰.

Относно необагрената фаза авторът смята, „че тук имаме работа с индивидуална особеност, в основата на която лежи срав-

¹⁸ М. Димитров, Просветляване и затъмняване..., с 126.

¹⁹ М. Димитров, Явления и проблеми при обагряне на отделен ейдемичен образ, Год. Соф. унив., т. XLI, 1944—1945, с. 3.

²⁰ М. Димитров, Пак там, с. 114—115.

нително по-голямата енергичност на ахроматичното сътиво". Възможността да се съкрати тази фаза, като се произнася паметната за даден образ боя, според автора „иде от асоциативната връзка между произнесената дума и физиологичните процеси, необходими за преживяването на дадена боя"²¹.

В заключение ще кажем, че цитираната по-горе книга на М. Димитров, в която той излага своите изследвания относно психофизиологията на смеха, е единственото по рода си крупно съчинение у нас, посветено на този проблем. Въпреки че е публикувана отдавна, обобщенията и изводите за природата и отделните видове на смеха, които се съдържат в нея, запазват с неотслабваща сила стойността си на важен и ценен принос в областта на психологията и днес. Уникални от тази гледна точка остават и изследванията на М. Димитров над проявите на ейдезизма. Нещо повече, от тях по косвен път могат да се правят изводи и за същността на усещанията, възприятията и представите. Въпросът за същността на ейдезизма, който се проявява в по-голяма степен у децата на определена възраст, поставени и изяснени в трудовете на М. Димитров, имат значение не само за психологията, но и за педагогиката с оглед на обучението и възпитанието на подрастващите.

²¹ Пак там, с. 117.

Научен живот

ПРОГРАМАТА „ИНТЕРКОСМОС“ И РАЗВИТИЕТО НА КОСМИЧЕСКАТА ПСИХОЛОГИЯ

К. ЗЛАТАРЕВ

От 19 до 26 април 1981 г. в град Варна се състоя IX съвещание и симпозиум на постоянно действуващата работна група на социалистическите страни по космическа биология и медицина в рамките на програмата „Интеркосмос“. Отчетени бяха резултатите от работата през последния период в трите основни секции — космическа физиология, радиационна безопасност и космическа психология. Набелязани бяха общите задачи за следващия период.

През последната година бе проведен рекордният сто осемдесет и пет дневен полет на космонавтите Л. Попов и В. Рюмин. Състояха се също

така три едноседмични експедиции на посещение на международни екипажи с участието на космонавти на Виетнам, Куба и Монголия. При тези полети бяха получени многообразни и интересни резултати в трите горепосочени направления на космическата биология и медицина. Тук ще споделя някои от резултатите, получени при изследванията по проблемите на космическата психология, както през време на горепосочените полети, така и при земни условия. Отчитайки основните резултати от медико-биологичните изследвания, проведени през 1980 г. с основния екипаж на орбиталния комплекс

„Салют-6“ — „Союз“, Е. И. Воробьев (СССР) изтъква, че благодарение на високата мотивация, ефективния психологиячески подбор на космонавтите, както и на научнообоснования режим на труд, почивка, на системата за психологична поддръжка при двамата космонавти не са настъпили никакви отрицателни психологични промени. Тяхната работоспособност, психоемоционален тонус и настроение са били на високо равнище през цялото време на полугодишния полет. Генерален проблем при международните космически експедиции на посещение е този за взаимействието върху организма и психиката на космонавтите на острия период на адаптация, през който се извършва преустройство на биологичните, физиологичните и психичните функции, т. е. адаптация към необичайните и трудни условия на космическия полет, на първо място към безтегловността. Тази адаптация често пъти се придружава от различни отклонения и смущения на посочените функции. Основно внимание бе отделено на важния проблем за работоспособността (по-специално психофизиологична) на космонавтите през този кризисен период. При пилотирани полети на програмата „Интеркосмос“ тя беше изследвана с помощта главно на три прибора „Рула“ (на ГДР), „Балатон“ (на УНР) и „Средец“ (на НРБ). С помощта на прибора „Рула“ се изследва летателното време на простата сензомоторна реакция на светлинен дразнител и чувството за кратки интервали от време. При изследванията през време на полета е било установено известно забавяне на скоростта на простите сензомоторни реакции и тенденция към субективно преувеличаване на еталонните временни интервали. С прибора „Балатон“ се изследват простите и сложните сензомоторни реакции, върху основата

на което се преценяват скоростта и точността на преработването на посочената информация. Данните от изследванията с унгарския космонавт Б. Фаркаш показват, че през време на полета е настъпило леко, а след полета по-чувствително снижение на проучените процеси. Чрез прибора „Средец“ се изследват умствените процеси при усложнени условия — лимит и дефицит от време при бърза смяна на условияния дразнител (различен цветен фон), изискващ различни по характер и сложност реакции (вкл. такива със значителна трудност). Фактически от горепосочените три прибора само при „Средец“ е реализиран нов, оригинален психологически замисъл и постановка. Освен това чрез него се изследват най-характерните и важни за операторската дейност (каквато е тази на космонавта) процеси, а именно интелектуалните. С това могат да се обяснят интересните и показателни резултати, получени при изследванията с този прибор на космонавтите В. Горбатко и Ф. Туан през време на полета им (23—29 юли 1980 г.). На 6-я ден на полета В. Горбатко увеличава сравнително умерено броя на грешките и пропуските (с 50%) при изследванията, като на 8-я ден дори ги намалява под фоновото равнище преди полета. В същото време Ф. Туан на 6-я ден увеличава значително повече броя на грешките и пропуските (утроява ги). Тези резултати корелират с обективното състояние на космонавтите през периода на острата им адаптация и с различния им космически летателен опит. След полета и двамата космонавти показват брой на грешките и пропуските малко по-висок, отколкото преди полета. Във връзка с посочените резултати от изследванията на висшите умствени процеси в условията на реалния полет интерес представ-

ляват резултатите от изследването на аналогичните процеси (респективно психичната работоспособност) в моделираните условия на антиортостатична хипокинезия, проведени от К. К. Йоселиани и Н. С. Ширяева (СССР). Изследвани са били 9 здрави мъже на възраст от 25 до 40 години, които в продължение на седем денонощия са нимирали в неподвижно лежащо хоризонтално положение с наклон от 8° на главата. Установено било, че ефективността и качеството на изпълнение на операторската дейност в сравнение с фоновото равнище се снижава средно с 15%. Основното количество на грешките (над 80%) се дължи фактора „забавяне“. Максимално снижение на дейността е наблюдавано на третия ден от пребиваването в торепосоченото положение. През следващите денонощия е наблюдавано постепенно намаляване броя на грешките, без обаче да достигне фоновите значения. Изобщо операторската дейност, протичаща в условията на остръ лимит и дефицит на време, е била нарушена значително. Авторите отделят условно три фази на психичната работоспособност на човека в условията на посочения експеримент: а) фаза на психофизиологична компенсация (1—2-ро денонощие). Характеризира се с това, че не се наблюдава външно снижаване на работоспособността, като началните прояви на вътрешния дискомфорт се компенсират чрез волевото усилие на човека; б) фаза на относителната декомпенсация (3—4-то денонощие). Характеризира се със снижаване на равнището на психичната работоспособност вследствие нарастването на вътрешния дискомфорт; в) фаза на относителната адаптация (5—7-мо денонощие): характеризира се с постепенно повишаване равнището на психичната работоспособност и снижение на субективни усещания вът-

решен дискомфорт. Върху основата на горните резултати авторите заключават, че изготвянето на циклограмата за дейността на космонавта с отчитане особеностите на посочените фази ще способствува за нейната оптимизация.

Трябва да се подчертая, че данните от този моделиран земен експеримент хармонират с нашите данни, получени при изследванията на В. Горбатко и Ф. Туан в условията на реалния космически полет. Това потвърждава показателността на изработения от нас оригинален прибор „Средец“.

Втори проблем, засегнат на симпозиума, беше този за функционалната хронодиагностика в космическата медицина. В доклада си Б. С. Алякринский и С. И. Степанова (СССР) привеждат интересни данни от функционално-диагностичните изследвания с отчитане на денонощния ритъм на изменението на изследваните функции. На голям експериментален материал авторите са установили, че чувствителността на организма към негативните фактори се променя в течение на денонощния цикъл, при това понякога в твърде широки предели (до 8 и повече пъти). Това се отнася и за психофизиологичните функции. При професии, свързани с дейност в екстремални условия, се изисква висока устойчивост на организма и психиката през всички часове на денонощието, вкл. нощем. Ако хората от тези професии се подложат само на единократно изследване през часовете, когато устойчивостта към натоварванията е висока, могат да покажат добри, дори отлични резултати. При някои от тях обаче може в последствие да се установи неочаквано ниска устойчивост към отрицателните фактори на професията през нощта, понеже за тях е характерна ниска устойчивост към посочените

фактори през часовете на минималната им резистентност. Очевидно лица с подобни високи колебания на работоспособността и устойчивостта към екстремалните условия не са пригодни за професии, протичащи в екстремални условия и за дейност, провеждана по всяко време от денонаощието. Следователно хронодиагностичният подход при изследването на кандидати за тези професии изисква да се изключат подобни лица и по такъв начин способствува за повишаване ефективността от медико-психологическия подбор на посочените кандидати. Очевидно резултатите от посочените изследвания могат да ползват не само космонавтицата, но и редица земни професии, протичащи при трудни екстремални условия.

Друга група доклади беше посветена на проблема за прогнозирането на ефективността на дейността, вкл. работоспособността на космонавта-оператор. В тази връзка особен интерес представлява докладът на К. К. Йоселиани и съавтори (СССР) по въпроса за комплексната оценка и прогнозиране на психичната работоспособност и обучаемостта на експериментална група лица с метода на контролографията. Получените данни са позволили на авторите да обособят три групи: 1) лица с високо изходно равнище на работоспособността (33% от изследваните); 2) лица, които в началото на проучването са показали ниски резултати, но после са подобрявали бързо качеството на изпълняваната дейност, показвали са висока обучаемост (50%); 3) лица с ниско изходно равнище и лоша обучаемост (17%). Тези резултати водят до някои изводи, които могат да ползват както космическата, така и земната психология при подбора на кандидати за професии, предявяващи високи и специфични изисквания към пси-

хиката и личността на човека. Очевидно третата група лица е неподходяща за тези професии. Данните на лицата от втората група показват, че в редица случаи еднократното психологично изследване е недостатъчно, за да се установят възможностите на кандидата и по-специално неговата обучаемост. Това може следователно да доведе до недостатъчно обосновано спиране на кандидати, които фактически могат да развият необходимите способности в съответната професионална дейност. Оттук изводът, че еднократното психологично изследване в редица случаи е недостатъчно за целите на психологическия подбор и следва по възможност да се замени с неколкократно, при което може да се установи степента на обучаемост.

Значителен брой доклади бяха посветени на проблема за психологичните особености на острия период на адаптация на космонавтите към условията на полета и на първо място за адаптация към такива специфични фактори, като динамична безтегловност, безопорно пространство и силния психоемоционален стрес. В доклада на О. П. Козаренко (СССР) и съавтори на НРБ, УНР, ГДР, Куба, ПНР, ЧССР, въз основа на проведените по време на международните космически полети изследвания (с помощта на специален медико-психологичен въпросник, на наблюдения, самонаблюдения, специален анализ на речта и др.) се прави изводът, че адаптационните процеси имат твърде изразен индивидуален характер, като съществува връзка между тях и личностните особености на космонавтите, на техния минал опит. Особено изразени са измененията (на позно-двигателния стереотип, на чувствената сфера, на сферата на самовъзприятията, на психофизиологичната работоспособност) при

лицата, които изпълняват за първи път космически полет. Установено е било, че най-голямо значение за текущото психично състояние имат мобилизиращите компоненти (чувството на сила, енергия, оптимизъм). Измененията в общото състояние се определят в най-голяма степен от психичното напрежение и умората. В доклада на О. П. Козаренко (СССР) и съавтори от УНР, Виетнам и Куба се разглежда важният проблем за психологичната поддръжка на космонавтите през време на продължителните космически полети. Животът и дейността в ограничено затворено пространство, относителната социална изолация, сензорната депривация, monotонността могат да доведат до някой неблагоприятни психични състояния, като апатия, повищена раздразнителност, невротични реакции, намалена работоспособност, отслабване на интересите към работата. За предотвратяване на тези смущения от съветските специалисти В. И. Мясников, О. П. Козаренко и Ф. Н. Усков е била разработена и приложена успешно в практиката на космическите полети научно обоснована система за психологична поддръжка на космонавтите. Тя се базира върху разработения от посочените автори принцип за информационните регулиращи въздействия. Тези въздействия са насочени към мотивационната, информационната и емоционалната сфера на космонавтите. Както е известно, удовлетворяването на потребностите на човека от съответна информация и от положителни емоционални преживявания има важно значение за нормалното функциониране на организма и за развитието на личността. Космическият полет е съпроводен с известно ограничение на естествените външни източници за удовлетворяване на посочените потребности, като например разнобра-

зие и свобода на избор на дейността, външното обкръжение, общуванията, средствата за отдих и развлечение. Поради това осигуряването на съответната, значима за космонавта информация е един важен път за профилактиката на депривационните ефекти. За целта е бил използван комплекс от бордни и земни средства. На борда на космическата станция функционират магнитофони и видеомагнитофони, като фоново и видеотеката е подбрана според предпочтенията на космонавтите. Тя включва най-добрите образци на съветския и задграничен кинематограф и естрада. В хода на полетите видеотеката се попълва с нови материали, доставени на борда от екипажите на експедициите за посещение и от товарните транспортни кораби „Прогрес“. Екипажите са получавали разнообразна информация: новини от програмите на централното радио и телевизия, специално подбрани за тях новости на науката, техниката, културата, спорта, съобщения за хода на полета. Сеансите за радиовръзка са имали музикален съпровод. Били са придвижавани и от земни шумове (шум на дъжд, птичи песни, градски шум). Запълването на дефицита от социални контакти се постигало чрез сеанси за свръзка с участието на представители на различни среди от обществения живот: политически наблюдатели, спортни коментатори, артисти от театъра, киното, естрадата. Радио- и телевизионната връзка със семействата, заедно с интересната творческа работа, са били източници за най-мощен емоционален заряд на космонавтите. Важна мярка срещу мотивационните нарушения е била информацията, поддържаща личните творчески планове на космонавтите, информацията за използванието на резултатите от работата на космонавтите и внедряването им в практиката.

Изследванията са показвали, че описаната система за психологична поддръжка на космонавтите се е отразила особено благоприятно върху тяхното самочувствие, емоционален тонус, работоспособност, а косвено и върху здравословното им състояние.

При експедициите на Северния полюс и на Антарктида в някои случаи са били отбелязвани нервно-психични отклонения (снижение на мотивацията, на активността, безпокойство, затвореност и др.) като резултат от продължителното въздействие на факторите „изолация“ и „монотонност“. Тези въпроси бяха

засегнати и в доклада на И. Телеряк (ПНР), провел изследвания по време на едногодишна полска експедиция на Антарктида. Опитът от психологичното осигуряване на продължителните космически полети може да окаже ценна помощ за предотвратяване на посочените отклонения.

По изложените доклади се състояха оживени обсъждания и се очертава забележителното развитие на психологията като една от най-интересните съвременни научни дисциплини. Набелязани бяха и пътищата за по-нататъшното ѝ развитие, а от там и за приноса ѝ за напредъка на пилотираната космонавтика.

СОДЕРЖАНИЕ

1. Ф. ГЕНОВ — Тодор Живков — его вклад в развитие психологии 203

Общая и социальная психология

2. Д. ГРОНЕВ — К вопросу об определении понятия „механизм“ в социальной психологии 215

Педагогическая и возрастная психология

3. Л. ПОПОВ — Методика диагностики умственного развития учеников начальной школы 222
4. М. ВАСИЛЕВА — Проблемность и программирование в учебном процессе 234
5. К. ЖЕЛЯЗКОВ — Изменения некоторых психических функций в молодом и среднем возрасте 236

Медицинская и спортивная психология

6. Р. АРНАУДОВА, Н. ВЕЛИЧКОВА, Т. МИЛКОВСКА — Особенности внимания, памяти и мышления у детей с ревматоидным артритом 242

Болгария 1300

7. Т. ТРИФОНОВА, СТ. МИНКОВА — Корни болгарской душевности 245

История психологии

8. Г. ПИРРЬОВ — Академик Михаил Димитров — его жизнь и дело 252
9. ИВ. НЕТОВ — Академик Михаил Димитров как психолог 256

Научная жизнь

10. К. ЗЛАТАРЕВ — Программа „Интеркосмос“ и развитие космической психологии 263

CONTENTS

1. PH. GENOV — Todor Zhivkov — an impact to the development of psychology 203

General and social psychology

2. D. GRONEV — On the definition of the notion „mechanism“ in social psychology 215

Psychology of education and age

3. L. POPOV — Methods of diagnostics of mental development in elementary school pupils 222
4. M. VASSILEVA — Problem principle and programming in the educational process 234
5. K. ZHELYAZKOV — Changes in some psychic functions in young people and adul.s 236

Medical and sport psychology

6. R. ARNAOUDOVA, N. VELICHKOVA, T. MILKOVSKA — Some peculiarities of the attention, memory and thinking in children with juvenile rheumatoidic arthritis 242

Bulgaria 1300

7. T. TRIFONOV, ST. MINKOVA — The roots of Bulgarian mentality 245

History of psychology

8. G. PIRYOV — Academician Michail Dimitrov — life and work 252
9. IV. NETOV — Academician Michail Dimitrov as psychologist 256

Science life

10. K. ZLATAREV — The program „Interkosmos“ and the development of cosmic psychology 263